

OVACIK'TA TARIM VE HAYVANCILIĞIN BELİRLENİMİ ALTINDA TİCARİ YAŞAMIN DÖNÜŞÜMÜ

M. ALİ SAĞLAM*

GİRİŞ

Tunceli ilimizin bir ilçesi olan Ovacık, ilin iktisadi hayatında iç iktisadi bütünlüğünü en uzun süre devam ettiren ilçe olma niteliğine sahiptir. Bu, ilçenin jeomorfolojik yapısı, iklim koşulları, ulaşım kapasitesi ile yakından ilişkili bir durumdur. Olasıdır ki ismini de jeomorfolojik yapısından alan ilçe, yaklaşık 85 km²'lik ¹ düzlüğün üzerine serpilmiş köylerin yanı sıra, dağ yamaçları boyunca dağılan irili ufaklı köylerle birlikte iktisadi bütünlüğü meydana getirmekteydi. Bu iktisadi bütünlüğün erken döneminde tarım ve hayvancılık baskın karakter olmuş, fakat 1990'lı yıllardan sonra bu nitelik sönümlenmiş, yerine son yıllarda alternatif turizm çeşitlerinden olan inanç, nehir ve doğa turizm türlerinin de eklemlendiği bir evreye dönüşmüştür.

Klasik Dönem Osmanlı'sında bugünkü idari sınırları içeren Ovacık mekânı, Nefs-i Ovacık ve Kernik nahiyelerinin yer aldığı mekânlardan meydana gelmektedir. Bu bağlamda 16. yüzyıl Ovacık mekânı 14'ü nefsi Ovacık, 17'si ise Kernik nahiyesinde yer almak üzere toplam 31 yerleşim mekânına sahiptir. Nahiyeler, kırsal yerleşme birimleri olan köylerdeki nüfus verileri-

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü.

¹ İlçe belediyesine ait sitede ilçenin ovalık alanının 74 km² olduğu yazılmaktadır, <https://www.tunceliovacik.bel.tr/hakkimizda>.

ne bakılır ise yerleşimin çok yoğun olmadığı bir muhtevaya sahiptirler. Ovalık alanı içeren Nefs-i Ovacık nahiyesinde tarım baskın karakter iken Kernik nahiyesi için aynı şeyleri söylemek oldukça zordur.

19. yüzyıl Ovacık kazası merkezinde Zeranig köyünün yer aldığı bir idari örgütlenmeyi içermektedir. Tarım ve hayvancılık 16. yüzyıldakine benzer niteliklere sahipken ticaret hayatına dair mekân örüntülerinin salnamelere yansıdığı hallerin varlığı gözden kaçmamaktadır. Bu bağlamda özellikle dükkân sayılarındaki artışın Zeranig'teki anlamlı yüksekliği, merkezi idarenin temsil alanlarından olan askeri örgütlenmenin –süreklilik göstermese de– yerleşmesiyle yakında alâkalı bir durumun sonucu olduğu görülmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli uğrağı olan 37/38 terteleşi ile Ovacık mekânına yapılan müdahalelerin sonuçlarından biri de ilçe merkezinin Zeranig'ten Pulur köyüne taşınmasıdır. Köyün ilçe merkezi olmasıyla birlikte yerel ve merkezi örgütlenmelerin kurumsal ağları köyü yavaş yavaş ilçe merkezine dönüştürmede motor güç olmuşlardır. Ticaret hayatı; hayvancılık ve tarımın baskın karakteri altında örgütlenirken özellikle idari-askeri kurumlarda görevli memurların tüketiciliğine dayanan yapı; ilk bakkallar, fırınlar, berberler ve ayakkabıcılar şeklinde tezahür etmiştir. Bu ilk ticari mekânların aktörleri ise Hozatlılardan meydana gelmektedir. Bu bağlamda ilçe merkezindeki ticari ağların kurulduğu Fevzi Çakmak Caddesi ile Cumhuriyet Caddesi ilçenin iktisadi aktörlerinin kendilerini var etmeye çalıştığı merkezi mekânlardır. 1990'lı yılların başına kadar genel olarak büyüme eğilimi gösteren mekânsal örgütlenme, bu yıllarda kısmen büzülmeye evrilmiş ise de 2010'lu yıllarla birlikte gelişmesini sürdürmüştür. Özellikle alternatif turizm faaliyetlerinin gölgesinde gelişen bu dinamik, ilçe iktisadi hayatında yeni bir rotadır. Bu yeni rotaya rağmen Ovacık iktisadi hayatının esas rotası, tarım ve hayvancılığın baskınlığı altında gelişen ticari yaşamdır. Tarımın ticarileşmesi olan bu süreç Erken Cumhuriyet'ten bugüne kimi alt dönemdeki duraksamalara rağmen ilçenin en önemli girdisi olagelmiştir. Özellikle 2014 yılında Ovacık tarımını merkeze alan kooperatifleşme pratikleri dönüşümün olumsuzlaşan süreçlerine kamusal amaçlı müdahaledir. Fakat bu alternatif model yerel iktidarın el değiştirmesinin yanı sıra artan taleplere cevap verememe olarak ortaya çıkan başkaca da sebeplerden ötürü açmaz ile karşı karşıyadır.

Bu çalışmanın temel amacı ilçe ticari hayatını merkeze alarak Cumhuriyet Dönemi Ovacık'ında gerçekleşen iktisadi dönüşümleri ele almaktır. Bu bağlamda tarım ve hayvancılığın belirlenimi altında şekillenen ticaret hayatının dönüşümü merkeze alınarak kentin mekân üretim süreçleri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma inşa edilirken, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde ikinci el kaynaklar, salnameler ve çeşitli raporlardan yararlanılmış, 1940 sonrası dönemden günümüze kadar olan gelişim/değişim ise derinlemesine görüşme yöntemi ile anlamlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim farklı yaş gruplarından Ovacıklı sakinlerle yapılan görüşmeler aracılığıyla mekân-ticari hayat ve aktörler üzerinden Ovacık iktisadi yaşamındaki dönüşümlerin izlekleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 9 görüşmeci ile görüşülmüştür. 40 ile 90 yaş aralığı içinde yer alan görüşmecilerin bir tanesi hariç diğerleri ilçede ticaret yapan/yapmış ailelerin fertleri ya da ticari aktörleridir. Bu aktörler ile görüşülür iken ticaret hayatına eklenmelerini merkeze alınarak, ticaret yaptıkları dönemde aynı mekândaki diğer ticari aktörler, iş kolları, iş ilişkileri, ulusal ekonomiye eklenme pratikleri, ulaşım ağları ve Ovacık ticari hayatı, kısacası Ovacık'ın değişen çehresi ile Türkiye iktisadi hayatındaki değişimler birlikte düşünülerek açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu görüşmeler neticesinde Ovacık ticari yaşamının aktörleri, kırsal-kent alanları arasındaki meta akışları, özellikle Ovacık ile Elâzığ üzerinden Türkiye ulusal pazarına eklenme pratiklerinin açığa çıkarılması esas olarak hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Ovacık'ın özgünlükleri de yeri geldikçe vurgulanmıştır. Bu bağlamda erken dönem ticari hayatın eklenme pratikleri İç Dersim ile benzeşen ama Türkiye eklenme pratikleriyle farklılaşan yönü olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katmaya çalıştığı önermedir. Söz konusu önermenin esas dinamizmi, güvenlik kentlerinde iktisadi hayata eklenmede yerel toplulukların geliştirdiği stratejileridir. Bu bağlamda Ovacık ile sınırlı olmayan bu yaklaşım “güvenliğine hanel getirmeyecek” bir ticari aktivitenin oluşturulmasıdır.

KLASİK OSMANLI DÖNEMİ'NDEN ERKEN CUMHURİYET'E OVACIK: TARIM, DEMOGRAFYA VE TİCARİ HAYATA DAİR İZLER

Ovacık ilçesi 16. yüzyıl Osmanlı dünyasında bir idari merkezden çok bir mekânsal bütünlüğü temsilen, bugünkü ova alanı ve yakın çevresindeki mekânları adlandırmak üzere Nefs-i Ovacık nahiyesi adı ile kaydedilmiştir.

Fakat bu ölçeği günümüz Ovacık'ının idari sınırlarını esas alarak değerlendirdiğimizde ise Kernik nahiyesinin hemen hemen tamamının Ovacık ilçesinin sınırları içine dahil etmek mümkündür. Söz konusu yüzyılda yapılan tahrir kayıtlarına göre iki nahiyenin sınırları zaman zaman değişmiştir. Doğruya en yakın görülen 1541 sayımından (Ünal, 1999: 90) hareket edersek Ovacık ile ilgili genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Bu bağlamda 1541 sayımlarında 14'ü Ovacık, 17'si ise Kernik nahiyesinde olmak üzere toplam 31 köy yerleşimi mevcuttur. Ünal, Ovacık nahiyesinin 14 köyünden 11 tanesini tespit ettiğini ve bunlar içinde Çarkari köyü hariç diğer köylerin Müslüman olduğunu vurgulamaktadır (Ünal, 1999: 31, 191-208).² Buna karşılık Koçak ise Nefs-i Ovacık nahiyesinde 14 köy olduğunu ve köylerdeki toplam hane sayısının 170 olduğunu vurgular. Bu hanelerden 31 tanesinin gayrimüslim olduğunu belirtir.³ Ünal'ın metninden devam edersek: Kernik nahiyesinin demografik yapısı Ovacık nahiyesine göre oldukça farklı bir yapıya sahiptir. Buna göre nahiyede 12 köy tespit edilmiş ve sadece Kirit köyünde 32 Müslüman hane, 22 mücerred Müslüman yaşamaktadır. Geri kalan 11 köyün 7'sinde 1541'de 90 gayrimüslim hane, 52 gayrimüslim mücerred hane yaşadığı tespit edilebilmiştir (Ünal, 1999: 191-212). Eldeki bu verilerden hareketle mekânsal dağılımın demografik portesi şu şekildedir: Ova ve yakın çevresindeki köyler çoğunlukla Müslüman toplulukların yaşadığı yerler iken Kernik nahiyesini meydana getiren köyler ise önemli oranda gayrimüslim toplulukların yaşadığı mekânlardır.

Demografyadan iktisadi yaşama gözümüzü çevirdiğimizde, ilçenin idari taksimatına karşılık gelen 16. yüzyıl mekânsallığında buğday ve arpa yetiştiriciliğinin yapıldığı bir kuru tarım formu gözlemlenir. Tapu tahrir kayıtlarına göre 1518'de 58 tam çift, 44 nim çift olmak üzere toplamda 80 çift arazi verginin konusu olmuş olup; bu ise yaklaşık 12 bin dönüm arazinin tarımsal faaliyetlerin konusu olduğunu göstermektedir. Fakat Ünal'ın (1999: 191-212) da belirttiği üzere 1518 yılı sayımlarının spekülatif olma ihtimalinden

² Ünal'a göre 1541 sayımlarında Ovacık köylerinde 151 hane, 68 mücerred Müslüman hane yaşamaktadır (Ünal, 1999: 191-208).

³ Bu kitaptaki yazısında kullandığı nüfus verilerini benimle paylaşma nezaketini gösteren Doç. Dr. Zülfiye Koçak'a teşekkürü bir borç bilirim. Detaylı bilgi için bkz. Zülfiye Koçak, bu kitapta "16. Yüzyılda Ovacık: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi" adlı bölüm, s. 141-181.

ötürü 1541 yılının uygun olacağı esastndan hareket edersek günümüz Ovacık'ına denk gelen alanlarda 183 Bennak'ın yaşadığı görölmektedir.

Çemişgezek sancağında 1541 sayımlarında 4.136 bennak olup bunlardan toplamda 49.908 akçe toplandığından hareketle her bennak'a 12 akçe ve dolayısıyla 24 dönüm ya da daha az bir ekim alanının düştüğü görölmektedir. Bu miktardan hareket edilirse Ovacık ve Kernik nahiyelerinde toplamda 4.392 dönüm arazinin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu miktarın 720 dönümü Kermit köyüne (Kernik nahiyesine bağlıdır) kayıtlı iken geri kalan ise Nefs-i Ovacık'a bağlı köylerde yer almaktadır. Diğer taraftan, söz konusu araziden 1541 yılında 10.600 kg buğday aşar vergisi olarak toplanmıştır. Bu miktarın toplam üretimin 1/5'i olduğunu varsaydığımızda Bennaklar tarafından 53.000 kg buğday üretildiği görölmektedir. Yine aynı mekân üzerinde 3.675 kg arpa vergisi toplandığı için 18.375 kg arpa ve 980 kg dıhn vergisine karşılık 4.600 kg darı üretiminin gerçekleştiği görölmektedir. Bu verilerin tamamını araziye oranlarsak; arazide toplam 79.975 kg ürün elde edilmiştir (Ünal, 1999: 31, 191-208). Dönüm başına verim, hububat ürünlerinde 18,3 kg olduğu ihtimal dahilindedir. Bu miktarın 1/5 vergi payı ve ayrıca 7 kg.nın tohum olarak ayrıldığını varsaydığımızda ise dönüm başı 9,47 kg civarında bir buğday tüketim ya da ticari tarım için kalmaktadır. Bu miktarı ortalama dönüm ile çarptığımızda ise 227 kg'lık kısmı bennakların geçimi için kalır. Bu haliyle 5 kişilik bir ailede fert başına yıllık 45,5 kg hububat düşmektedir. Bu rakamı aylık olarak ele aldığımızda kişi başı tüketim potansiyeli 3,8 kg olur ki bu haliyle günlük tüketim payı 126 gr hububata denk gelmektedir. Vurgulamak gerekir ki bu miktarın içinde darı ve arpa da yer almaktadır. Dolayısıyla Ovacık kırsalında fert başına düşen ekme tüketimi oldukça düşük ve dolayısıyla buğdayın piyasalaşma miktarı ancak ihtiyaçların zorunluğu çerçevesinde ekme miktarından kısmakla mümkündür. Diğer taraftan Kernik nahiyesine denk gelen ilçenin köylerinde hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu nedenle dönem hayvancılık faaliyetlerinin Ovacık iktisadi hayatındaki yeri önem arz etmektedir. Çemişgezek sancağı kanunnamesinden hareket edersek küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yoğunluğu nedeniyle ağnam vergisi yüksektir. 1541 sayımlarına göre sancaktan toplam 120.000 akçelik vergi alınmış olup bu miktar sancaktan toplanan toplam vergi miktarının %5,3'üne denk gelmektedir. Ünal'ın da belirttiği üze-

re sancak ağnam vergisi gelirlerinin padişah hası olması nedeniyle nahiye düzeyinde toplanan verginin miktarının ne olduğu konusunda bir veriye sahip değiliz (Ünal, 1999: 111). Fakat Kernik nahiyesinin jeomorfolojik yapısından ötürü hayvancılık faaliyetlerinin iktisadi alan üzerinden daha belirleyici bir yapıya sahip olduğunu hatırd tutma gerekir.

GEÇ DÖNEM OSMANLI'SINDAN ERKEN CUMHURİYET'E TİCARET HAYATININ OLUŞUMU VE STRATEJİLER: HALEL GETİRMESİN!

Klasik döneme ait istatistiklerde göstermektedir ki Ovacık mekânı kendi içine kapalı bir ekonomiye sahiptir. Bu durum 19. yüzyılda önemli oranda sürmekle birlikte modern kurumsallaşma eğilimlerinin gölgesinde yeni bir hatta da evrilmektedir. Modern dönem Osmanlı'sında kazanın merkezi Zeranîg köyüdür. Zeranîg merkezli bu iktisadi-idari bütünlük 1877/78 döneminde Erzurum vilayeti Erzincan sancağına bağlı iken, bu tarihten sonra Ma'muratül-Aziz vilayetine bağlı Dersim sancağına dahil edilmiştir. Kaza idari bütünlüğünü oluşturan birimler üç nahiye ve 90 köyden meydana gelmiştir (Yapıcı, 2013: 47). Bu ilişkinin oluşmasında jeomorfolojik yapı ve bundan bağımsız olmayan ulaşım koşullarının zorluğu belirleyicidir. Dolayısıyla geç dönem Osmanlı'sının bu çeper altı kazasının söz konusu bu yapısının iktisadi ve demografik hayata yansımaları ve ötesinde bu ilişkilenenin karşılığının Cumhuriyet Dönemi'ne yansıyan hallerini açığa çıkarmak adına kimi verilerin ışığı altında bir çerçeve ile başlamak yerinde olur.

19. yüzyıl Ovacık kazası ile ilgili istatistikler içinde demografik verilerden başlamak yerinde olur. Bu bağlamda kazada –nahiyeleri ve köyleriyle birlikte– toplamda 3.014 kişi yaşamaktadır. Yine aynı sayımlarda 853 hane nin yaşadığı görülmektedir (Yapıcı, 2013: 129-131). Toplam nüfus ile hane sayısı arasındaki ilişki göz önüne alındığında ise hane ortalaması 3,5 civarına denk gelmektedir. Hane ortalamasından öteye nüfusun mekânsal dağılımına bakıldığında ise merkez nahiyede yoğunluğun daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda kaza merkezi olan Zeranîg tek başına kaza nüfusunun yaklaşık %8'ine sahip iken hemen yakınındaki Kedek, Ziyaret, Pardi ve Burnak gibi köylerle bu sayı 1.000 civarına çıkmaktadır (Yapıcı, 2013: 129-131). Bu bölgenin yerleşim ve tarım faaliyetleri için elverişli bir topografyaya sahip olması nüfus yoğunluğunu artıran faktörlerden ilki ola-

rak görülmektedir. Ovalık alanın farklı bölgelerinde yer alan ova köylerinde nüfus merkez nahiyeye kadar yoğun olmamakla birlikte ortalama 10 civarında haneye sahip küçük köy birimlerinden meydana gelmektedir. Ovalık alanın çevresindeki dağlık alanların yamaçları boyunca serpilen köyler ile iç bölgelere doğru artan yükselti ve dağlık yapı beraberinde yamaçlar boyunca birkaç evden meydana gelen bir yerleşme resmi sunmaktadır.⁴ Dolayısıyla geçmiş dönem Ovacık mekânsallığına dair yerleşme izlerini Erken Cumhuriyet'ten günümüze çektiğçe bu sürekliliğin devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu genel değerlendirmenin dışında tutulacak tek yer ise bugün ilçe merkezinin kurulduğu Pulur köyüdür. Gerçekten de Geç Dönem Osmanlı'daki nüfus verilerine bakıldığında Pulur köyünün nüfusu 60, hane sayısı ise 19 olarak kaydedilmiştir (Yapıcı, 2013: 129).

Ovacık kazasının köyleri ile bugünkü ilçe sınırı içinde yer alan köylerin aşağı yukarı aynı köyler olmasını göz önüne aldığımızda 16. yüzyıl Ovacık-Kernik nahiyelerinden 19. yüzyıl Ovacık kazasına ciddi bir değişim olduğu gözden kaçmamaktadır Özellikle Kernik nahiyesi sınırları içinde yer alan köylerdeki nüfusun 16. yüzyıldaki gayrimüslim yapısının 19. yüzyılda yerini Müslüman topluluklara bırakmış olması bu değişimin altındaki temel dinamiğin ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Çakmak, Şeyh Hasan aşireti/konfederasyonu ile ilgili yazmış olduğu kitap bölümünde dönüşümün nasıl gerçekleştiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Çakmak, çalışmasında Şeyh Hasan aşiretinin köklerinin Adıyaman Gerger'e kadar geriye getirdikten sonra 1720'li yıllardaki belgelerden hareketle Malatya'ya bağlı Şeyh Hasan köyünde yerleşik olan bu toplulukların zelzelenin de etkisiyle Dersim'e doğru hareket ettiklerini, burada yaşayan topluluklar üzerinde baskı yaratarak Doğu ve Batı Dersim bölgelerine dağıldığını dile getirmektedir (Çakmak, 2022: 99-111). Belgeler ve hafıza aktarımı ile bütünleştirilerek oluşturulan bu anlatının bugünkü Ovacık mekânsallığındaki toplulukların aynı konfederasyonun alt kolları olması ile birlikte düşünüldüğünde Ovacık toplumsallığının arkaik yapısı da kısmen açığa çıkmış olur. Kısmen

⁴ Bu haliyle bölge demografyası üzerine esas alınan hane ortalamasının 7 kişiden meydana geldiği değerlendirilmesinin yarısı kadar bir oranla karşılaşılmaktadır. Bu durumda sayımların ya üstünlükü yapıldığını ya da hane sayısının 7 kişi ortalamaya sahip olabileceği tezine mesafeli durmak gerektiğini salık vermektedir. Biz birincisinin daha uygun olduğu kanısındayız.

demekle yetiniyoruz. Çünkü Kernik nahiyesindeki gayrimüslimlerin bu süreçte nasıl bir dönüşümün parçası olduğu hâlâ araştırmayı beklemektedir.

Demografyadan kazanın iktisadi yapısının sacayakları olan tarım, hayvancılık ve ticari yapılara projeksiyon çevrildiğinde ise kentteki görünüm kaza hakkında başkaca da şeyler söylemektedir. Nitekim Geç Dönem Osmanlı'sına ait kimi veriler tarımsal faaliyetlerin kazanın belirleyici iktisadi faaliyeti olduğunu belirtmekle birlikte 16. yüzyıl durağanlığının sürmekte olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, tıpkı 16. yüzyıldaki gibi buğday, arpa, darı, mercimek ve fiğ (Yapıcı, 2013: 215) gibi ürünlerin ekiminin devam ettiği görülmektedir. Fakat rekoltenin oldukça düşük olduğu, bu üretim kapasitesinin kentin ticarileşme potansiyeli olan bir dönüşüme alan açmadığını da ele vermektedir. Temel tüketime dönük bir üretim kapasitesine sahip olan tarımsal aktivite, dönem istatistiklerinde şehrin çeperi olduğu alanlara akışı üretmekte güçlük çektiğini gösterir iken kazanın ihraç ettiği ürünlerin hayvancılık faaliyetlerinin çıktıları olduğu dikkatten kaçmamaktadır. Salnamelere yansıyanlardan hareketle 6.000 kıyye (okka) yağ ve kenger, 600 kıyye bal ve bir miktar peynirin Erzincan'ın kazaları olan Kemah ve Eğin'e ihraç edilmekte olup buna karşılık ise Eğin bezi gibi ürünlerin alınmakta olduğu görülmektedir (Yapıcı, 2013: 216). Küçük ölçekli bu ticari ilişkiler genel olarak kaza merkezi olan Zeranig merkezli örgütlendiği görülmektedir. Nitekim Ovacık'ın kırsalına açılan kapısı da olan Zeranig, çeşitli ticari aktiviteleri içeren bir kurumsallaşmayı da hayata geçirmiş durumdadır. Bu bağlamda yine salnamelere yansıyanlardan görüldüğü kadarıyla 20'den 70'e kadar yükselen dükkân sayısı ve bir fırın, kazanın 16. yüzyıldaki halinden farklılaşan en belirgin yönüne işaret eder (Yapıcı, 2013: 215). Nitekim Antranik bu halin altındaki dinamiğin kaza merkezindeki askeri varlığın olduğunun altını çizmektedir. Güvenlik politikaları –ticari yolların korunması ve şekavete karşı örgütlenme öncelenmesi– nedeniyle mekânda bir iki taburun varlığından bahsedilmektedir (Antranik, 2012: 112). Bu ilişkinin 1939'a kadar olan halinin merkezinde yer alan askeri sınıfın ihtiyaçlarını merkeze alarak örgütlenmesinden hareketle askeri ihtiyaçların nasıl karşılandığı sorusu gündeme gelmektedir. Nitekim görüşmecilerden C. adlı kişi hafıza aktarım yöntemiyle özellikle Cumhuriyet Dönemi Zeranig'deki askerlerle Ovacıklılar arasındaki ticari ilişkiye dair şunları hatırlamaktadır:

“1937-38’de kontrat denilir. Kedekliler; H.Y., Pir A. ot veriyorlar, Kozlacılar odun, H.A. et ihtiyacını karşılıyorlardı” (Görüşmecı C.S., 24/06/2022).

Ovacık iktisadi hayatının Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e akan seyirinde hayvancılık ticari hayata konu olmuştur. Bu ilişkinin kendisi Ovacık kazasının ticari hayata eklenmesinin özgün niteliğine de dikkat çekmeyi zorunlu kılar. Bu bağlamda literatürde vurgulandığı üzere; kabile/aşiret topluluklarının mekânlarında ticaret yapan aktörler genellikle topluluğun liderlerine bir hediye verirler. Bu hediye sonrasında mekân içerisinde ticari aktivitelerinin bir tür beratını alırken oranın yöneticisine gümrük vergisi vermiş olur (Berktaş, 1983: 133). Fakat İç Dersim mekânsallığında ticari hayata dair ilişkiler üretmek isteyen aktörlerin mekânlar arası ilişkilerde bulunmasının şartı; söz konusu toplulukların güvenliğine halel getirmemesidir. Bu nedenle bir aktör, aşiret mekânına ancak çeşitli referanslarla girmektedir. O bölgedeki iktisadi faaliyetlerini bu şart altında örgütleyip mekânda aşiret liderlerinin korumasında gerçekleştirmektedir (Çalışlar, 2010: 65). Nitekim İç Dersim’de bu işleyişin Pülümür vadisi boyunca izleklerini ele alan Yıldırım’a göre; aşiret bölgelerindeki iktisadi faaliyetlerin ticarileşmesi şu şekilde cereyan etmektedir: Aşiretler tehdit hissettikleri bölgelere gitmek yerine başka aşiretler eliyle ticari faaliyetlerini sürdürürlerdi. Örneğin Haydaran, Demenan gibi aşiretlerin tuz gibi ticari ihtiyaçları Alan aşiretince karşılanırdı. Yine muti bölgelerle yapılan ticari faaliyetlerdeki ağırlar ilişkinin bir başka dikkate değer stratejisidir. Örnekten devam edersek Alan aşireti söz konusu iki aşiretin tuz ihtiyacından öte ihtiyaçlarında da devreye girerdi. Alan aşireti bu aşiretlerden aldığı malları Mazgirt hatta Elazığ’a satardı. Böylece “asi” bölgelerden “muti” bölgelere mal ve insan akışının rotası oluşur. Bir diğer anlatı ile söyleyecek olursak muti olmayan bölgelerin ürünleri ya da istekleri kısmen de olsa karşılanmış olur (Yıldırım, 2013: 61-62). Bu durum da göstermektedir ki aşiret bölgesinde iktisadi faaliyette bulunmak için aşiretin kabulü gereklidir. Yani aşiret o tüccarlardan zarar gelmeyeceğini bilmelidir. Diğer taraftan Yıldırım, Ermeni tüccarların da İç Dersim’de ticari faaliyetler yürütürken bu şartın dahilinde ilişkinin parçası olduklarının altını çizmektedir. Genellikle aşiret liderinin güvencesi altında ticari ağlara eklenen Ermeniler böylece aşiret topluluklarının ihtiyaçlarını muti bölgeler üzerinden sağlamaktadırlar (Yıldırım, 2013: 65). Bu bağlamda Mirakyanlar muti Dersim ile gayri muti Dersim arasında ticari ağları örmekte-

dirler. Nitekim Antranik bu Ermeni aşiretinin Pertek, Peri ve Harput'ta mallarını getirip takas ettikten sonra aldıkları ürünlerin bir kısmını İç Der-sim aşiretlerine sattığını dile getirmektedir. Palu, Kiğı ve Harput'tan alınan ürünler içinde en dikkat çeken pamuktur. Mirakyanlar aldıkları pamuğu beze çevirdikten sonra Kutuderesi civarında yaşayan aşiretlere daha pahalıya satarlar. Takas usulü ile yapılan bu ticarete Dersimlilerden genellikle yağ, peynir, canlı hayvan ve yün gibi ürünler satın alınır (Antranik, 2012: 135). Dersimlilerin Mirakyanlılarla güvене dayanan ilişkileri ticari ve zanaatkârlık faaliyetlerini de aşiret bölgelerinde yapmalarına olanak tanımaktadır. Özellikle Kutuderesi bölgesinde silahların yenilenmesi, evlerin yapımı gibi zanaatkârlık isteyen işlerde Ermenilerin olmaması ya da bölgeye girememesi durumunda aşiretler için olumsuz sonuçlar doğuracağına altını çizerek bu ilişkinin çok boyutlu katmanına dikkat çekmektedir (Antranik, 2012: 114).

Bu önermenin Ovacık iktisadi örgütlenmesinde de izlerini takip etmek mümkündür. Nitekim Antranik, Ovacık ticari hayatının örgütlenmesinde Çemişgezek, Harput ve Eğin civarlarından gelen tüccarların etkili olduğunu vurgulamaktadır (Antranik, 2012: 111). Bu bağlamda Barasor köyleri (Eğin-Kemaliye) önemli bir yer edinmiş gözüküyor. Bu ilişkinin mekânsal hatları Barasor-Zeranig üzerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, Barasorlu çerçi ya da tüccarlar olarak ifade edilen aktörler Barasor ve daha ötesinde Eğin-Erzincan ile ticari ilişkilerin kurulmasında birinci aracı aktörler olmuşlardır. Bu aktörler söz konusu yerlerden aldıkları ürünleri (bunlar kumaş başta olmak üzere kimi yarı işlenmiş ürünlerle kendilerinin ürettiği üzüm gibi tüketim ürünlerdir) Zeraniğ merkezine taşımaktadırlar. Bu ilişkide Zeraniğ tüccarları ise Ovacık'ın daha dağlık bölgelerinden elde edilen hayvansal gıdanın Zeraniğ'e taşınmasında aracı olmaktadır. Bu tüccarlar çoğunlukla Arslan ve Maksut aşiretlerinin üyeleri olup Yukarı Abasan aşiret bölgesi gibi aşiret bölgelerine aşiret yakınlık ilişkileri üzerinden rahatlıkla ulaşabilen aktörlerdir. Örneğin halen Ovacık'ta ticaret yapan bir ailenin üçüncü kuşağını temsil eden bir görüşmeci Yalmanlar köyünden geldiklerini dile getirdikten sonra, dedesinin tüccarlık pratiğini şu cümlelerle dile getirir: “*Dedemi görmedim, tüccarımış. O vakit burada dükkân yokmuş. Erzincan Kemaliye'ye gidip eşya getirip burada satarmış. En eski esnaflardandır*” (Görüşmeci F.K., 25/06/2022). Arslan Uşağına mensup bu tüccar ailesinin yanı sıra Aydın ailesi de geçmiş ilişkilerde mekânlar arası ağlara

sahip olması tüccarların ne denli akışkan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Halel getirmeyecek bu ağda esas olan bilindik/güvenilir olmaktır. Aile Kemaliye'den alınan ürünü Arslan Uşağı bölgesiyle sınırlı olmayacak şekilde ticaret konusu yapmıştır. Bu bölgeler arasında Yukarı Abasan Uşağı'nın olmasında, büyük dedelerinin o bölge köylerinden Yalmanlar'dan gelmiş olmanın avantajını da kullanmalarındır. Nitekim bu bölgelerden yağ, çökelek gibi hayvansal ürünlerle kenger sakızı gibi doğal ürünleri üretici-toplayıcılardan alarak Zeranig merkezine ulaştırmaktadırlar. Sonrasında Zeranig'e gelen Barasorlu tüccarlarla bu ürünleri değiştirirlerdi. Böylece Barasorlu tüccarların ulaşmakta kaygı duydukları bölgelere, ürünleri Zeranig ve yakın çevresindeki köylerde ikamet eden ve söz konusu aşiretlere mensup tüccarlar aracılığı ile sağlamış oluyorlardı. Ulaşım ve aracı aktörlerin maliyet ve kârlarının eklendiği bu ilişkide İç Dersim aşiretleri her daim ürünlerini daha ucuza satmak zorunda kalırken güvenliklerine halel gelmeyecek bir ilişki üretiliyordu. Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e sirayet eden bu ilişkilene, hâlâ kimi görüşmeciler tarafından hafıza aktarımı yoluyla dile getirilmektedir. Kedekli bir görüşmeci Zeranig ve Barasor merkezli bu ticari örgütlenmeyi sağlayan şeyin etno-dinsel benzerlikler olduğuna atıf yaparak şöyle tanımlamakta: *"Biz Kırmanç Alevi'siyiz onlar Türkmen Alevi's o nedenle aramızda bir güven vardı. Zeranigli kimi tüccarlar bu işten iyi para kazanırlarmış"* (Görüşmeci C.S., 24/6/2022). Bu ağın karşılığı olan hayvansal gıdanın piyasaya akışı kuşkusuz ki bahsetmiş olduğumuz dönemde oldukça düşüktür. Nitekim bütün verimine karşılık Erzincan ovasındaki tarımın ticarileşmesinin %2'ye denk gelmediğinin altını çizen Tokin'in (1990: 22) önermesinden hareket edersek Ovacık kırsalının mal ve emtia akışı da bu miktardan daha az bir miktardadır.

PULUR KÖYÜ OVACIK İLÇESİ OLURKEN: 1939'DAN GÜNÜMÜZE İKTİSADİ HAYATTA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Erken Cumhuriyet dönemine kadar devam eden halel getirtmeme stratejisi altında işleyen bu iktisadi ilişki formu 1937-38 terteleşi ile "piyasa"

⁵ Anlatıcıya rağmen Barasorlu tüccarların Sünni oldukları bilinmektedir (<https://nisanyanmap.com/>). Bu anlatının haklı tarafı ise Kemah'ın bazı aşiretlerinin Şeyh Hasan konfederasyonunun alt aşiretleri olduğu gerçeği ile birlikte değerlendirildiğinde esasında aşiretlerin farklı etnik-dini gruplarla ilişki kurarken güvenlik merkezli bir formu öncelikledikleri görülmektedir.

ilişkilerinin belirlenimi altında bir yapıya evrilmeye başlamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim'e yapılan bu mekânsal müdahalenin Ovacık'taki karşılığı oldukça tahrip edici olmanın yanı sıra ilçe merkezinin yeniden organize edilmesinde etkili bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ilçede idari birimlerin yeniden örgütlenmesi ele alınmış ve bu işleyişin mekânsal merkezi Pulur köyü olarak seçilmiştir. Pulur köyünün idari merkez seçilmesi, köyün gelişme kapasitesine daha uygun olma ihtimali, Zeraniglilerin ilçe merkezinin köylerinde olmasına mesafeli olması (Ekici, 2017: 14-15) buna karşılık Pulurluların bu konuda daha istekli olası gibi faktörlerin etkisi altında şekillenmiştir.⁶

Pulur köyünün ilçe merkezi olması kararı köyde idari, ticari ve demografik gelişmeler başta olmak üzere pek çok alanda değişimi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Pulurluların devleti “davet” etmesi süreç içinde aşamalar içermektedir. Nitekim Yerlikaya bu sürecin ilk evresinde; atalarının kamu kurumlarına yer tahsis etmek adına kendi evlerinden bir kısmını idari birimler olarak kullanılmasının zeminini hazırladıklarını dile getirmektedir (Görüşmeci M.Y., 26/06/2022). Köydeki kimi evler belediye binası, kaymakamlık ve halk odası başta olmak üzere merkezi/yerel devlet örgütlenmesinin kullanımı için devredilmiştir. Bu durum dönem kaymakamının ele aldığı raporda mekân sıkışıklığı şeklinde ifade edilmiştir. Kaymakamın aynı zamanda belediye başkanı olduğu bu dönemde belediye binası ve dolayısıyla kaymakamlığın –sembolik anlamlarına rağmen– halk odasına ait binadaki bir odada görev ifa etmeleri esasında diğer kurumların da benzer nitelikte olma ihtimalini güçlendirmektedir. Raporda ilçe örgütlenmesi tariflenirken merkez jandarma teşkilatı, ilkokul, postane, hususi muhasebe, nüfus, maliye, tapu, adliye ve orman koruma memuru ile bir komiser iki polis memurdan oluşan bir emniyet örgütlenmesinden bahsedilmektedir (Sılan, 2010: 398-404). Bu birimlerin memur düzeyindeki tariflenmesi ve kaymakamlık alt birimleri olmaları nedeniyle çoğunun aynı bina ya da Pulurluların verdikleri tek katlı mekânlarda kamu hizmetlerini sunduklarını göstermektedir.

⁶ Yerlikaya ailesinin büyük dedesi ve Arslan aşiretinin beylerinden olan Mahmut Ağa ve aşiretin kimi liderlerinin bu kararın alınmasında katkıları olduğu anlatılan bir olaydır. Buna göre; Mahmut Ağa dönem yetkililerine giderek köylerinde hükümet merkezinin kurulması için gerek duyulan araziye verebileceklerini dile getirmiştir (Görüşmeci M.Y., 26/06/2022).

Raporda iktisadi hayatın geçimlik formlarına dikkat çekilir iken tarımsal faaliyetlerin ticaretin konusu olmaktan uzak olduğu vurgulanmaktadır. Fakat bu tarım faaliyetlerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu nedenle dönem iktisadi durumunu rapordan hareketle açmakta fayda görülmektedir. Buna göre dönem tekel faaliyetleri içinde yer alan tütün maddeleri, alkol, çay ve kahve gibi ihtiyaçların Hozat'tan tedarik edildiğinin altı çizilmektedir. Raporun dikkat çektiği bir başka nokta ise kazada bir fırın, üç bakkal, bir kahvehane ve bir berber dükkânının varlığıdır. İlçenin ticari faaliyetleri içinde yer edinen kalemler; kenger sakızı ve kimi hayvansal ürünlerdir. Nitekim raporda kengerin 12 ton civarında bir üretiminin olduğu, bunun yanı sıra hayvansal ürünlerden olan yağ vb. gibi çiftçilik ürünlerinin satışının da yapıldığı vurgulanmaktadır. Ticarileşmenin kısmen vuku bulduğu bu faaliyet alanında 7.818 kıl keçisi, 3.139 koyun ve iki mandanın yetiştirildiği gözlenmektedir. Diğer taraftan aynı raporda kazada 1944 sayımlarına göre, 225 ton buğday, 361 ton mahlût, 227 ton çavdar, 261 ton kumdarı, 62 ton arpa, 84 ton fasulye, 3 ton patates elde edildiği vurgulanmaktadır (Silan, 2010: 392-404). Bu rapordan 10 yıl kadar sonraya denk gelen çocukluk yıllarını baz alarak dönem ticaret hayatı ve aktörlerinin kimler olduğu sorusuna cevap aradığımız kimi görüşmeciler 1940-50'li yıllar Ovacık ticari yaşamını ve aktörlerinden bazı kesitler sunmaktadırlar. Bu kesitler içerisinde ilk akla gelen şey, ilçe merkezindeki ilk ticari aktiviteleri gerçekleştirenlerin genellikle Ovacıklı olmadığıdır (Görüşmeciler S.B., 25/06/2022, C.S., 24/06/2022). Bu bağlamda özellikle Hozatlı tüccarlardan bahsettikleri gözlenmektedir. Nitekim görüşmecilerden biri ilçenin ilk kasabı, terzisi, ayakkabı tamircisi gibi zanaatkârların Hozatlı olduğunu vurguladıktan sonra, “*Ovacık'ta zanaatkâr yoktu. İlk kasap, kasap Haydar'dı. Doğan Kargın ayakkabı işi yapardı. Terzi kambur vardı. Terzi Hüseyin. Bunlar Hozat'tan gelmelerdi*” (Görüşmeci C.S., 24.06.2022) diyerek Pulur köyünde kurulan ilçenin ticari hayatının ilk nüvelerinin kimlerden oluştuğunu ve nasıl işyaşamına atıldıklarını ele vermektedir (Görüşmeci C.S., 24.06.2022). Hozat'ın Geç Osmanlı Dönemi'yle birlikte güvenlik kenti olarak örgütlenmiş olması⁷ nedeniyle ortaya çıkan ticari yaşamı ve etkileri Ovacık ticari hayatı-

⁷ Bkz: Sağlam, M. Ali (2018) “Geç Dönem Osmanlısında Güvenlik Kenti Üretmek: Hozat Örneği (336-370)”, *Hozat*, Ed. Şükrü Aslan & Zeliha Hepkon, Ankara, Ütopya.

nın Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kurumsallaşmasına önemli bir dinamizm kattığı gözden kaçmamaktadır. Bu bağlamda iki şey sürekli vurgulanmaktadır: Ürün tedarikinde Hozat'ın göz ardı edilemez etkisi ve bahsetmiş olduğumuz üzere ilk ticari aktörlerin Hozatlılığı meselesidir. Nitekim görüşmecilerden S.B. adlı görüşmeci, çocukluk dönemi anıları içinde ticari ağın Hozat üzerinden nasıl şekillendiğini dile getirirken ilk önce esnafın ihtiyaç duydukları malları Hozat ya da Elazığ'dan sipariş ettiklerini, daha sonra ise Hozat'ta gelen ürünlerin sırtta ya da at ile Ovacık'a taşındığını, hem büyüklerinin anlattıklarından hem de kendisinin hatırladığını vurgulamaktadır (Görüşmeci S.B., 25/06/2022).

Kentin ticari yaşamının organizasyonunda ulaşım belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda ürün siparişi verildikten sonra kamyon sahipleri bu siparişleri Elazığ'dan toplayıp bakkal sahiplerine teslim etmişlerdir. Fakat kışın bu ilişki yerini sırt ile taşımaya bırakmaktadır. Bu işlemin birkaç gün sürdüğünü dile getiren görüşmeciler, alınan bu malların özellikle kış mevsiminde ulaşımın zor olması nedeniyle belirli kısıtları beraberinde getirdiğini vurgulamaktadırlar. Nitekim ürün tedarikini sağlamakta güçlüklerle karşılaşıldığını; bu aşamada tüketiciye ürün satılır iken daha ketum davranan bir esnaf türü yarattığının altını çizmektedirler. Bu durumun fiyatlar üzerindeki etkisinin ne olduğu yönündeki sorumuza, esnafın bu durumdan fayda sağlamak adına ürünleri fahiş fiyata sattıklarına dair gözlemlerinin/duyumlarının olmadığı altını çizmektedirler (Görüşmeciler C.S., 24.06.2022, S.B., 25.06.2022). 1940-50 yıllarda belirli kısıtlar altında da olsa Ovacık ilçesinin yeni merkezi ulusal ekonomiye eklemlemeye başlamıştır. Bu bağlamda mal akışı ve kesintilerine rağmen Erken Cumhuriyet döneminde Elâzığ ve Hozat üzerinden ulusal pazara eklemleme kapasitesi Ovacık toplumsallığında da karşılık bulmuştur. Bu ilişkinin 1950'li yıllarla birlikte daha görünür olduğu görüşmeciler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir (Görüşmeciler F.K, M.Y., S.B., 24-25/06/2022).

Pulur köyünün ilk sakinleri olan Arslan Uşağı aşireti mensuplarının kendi köylerinin ilçe merkezi olmasının yaratmış olduğu avantajı kullandıkları görülmektedir. Nitekim köyün ilk sakinlerinden olan Yerlikaya ailesi siyasette baskın bir süreklilik sağlarken Pardili Hıdır Aydın, Mustafa ve Celal Kılıç ve dolayısıyla Aydın ve Kılıç aileleri, ticari hayatta ön plan-

dadırlar. Ticaret hayatı kuşkusuz bu aktörlerden meydana gelmemekteydi. Görüşmeci 1950’li yıllarda Pulur Caddesi (Şimdiki Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi) ile hükümet konağına giden cadde (kastı Cumhuriyet Caddesi) olarak bilinen caddeler üzerinde ticari mekânların yer aldığını ve bunların çoğunlukla her türden ürün buldurmaya çalışan bakkallar olduğunu vurguladıktan sonra o dönemde söz konusu caddeler üzerindeki bakkal sahibi esnafın Temur Çalışkan, Süleyman Aydın, Ali Haydar ve Ali Dursun Konuklu, Hüseyin Ayhan, Derviş Özkaya, Munzur Kılıç olduğunu dile getirmektedir (Görüşmeci C.S., 24.06.2022). Yine aynı görüşmeci ticari ağların oluşumu ve esnafın arasındaki sermaye farklılaşmasını ürün çeşitliliği üzerinde şu şekilde ifade etmektedir:

“Bakkallar malı Elazığ’dan getirirdi. Ali Eren önemli bir esnaftı. Dükkanında envai çeşit mal bulunurdu. Radyodan tut, terlik, Ankara lastik, çay, un ve şeker. Yazın kamyonla getiriyordu. İlçenin ilk kamyonu Ali Derman’a aitti ve belediye ile ortak almışlardı. Kışın Turabi Genç Hozat’tan getiri işi/ihale yoluyla mal taşırdı. PTT taşıma işini de o yaptı” (Görüşmeci C.S., 24.06.2022).

1950’li yıllarda ticari hayatın içine girmiş aktörlerin işkolu ve isimleri üzerinden tariflenen haller aynı zamanda 1950’li yıllar öncesi Hozatlı esnaf tipolojisinin yanına “yerli”, yani Ovacıklı esnafın da sahnede yer aldığını göstermektedir. Bu ilk evrede iktisadi aktörlerin çoğunlukla temel gıda maddeleri ile bazı temel ihtiyaçların karşıladığı bir iktisadi ağın temsilciliğini yaptıkları göze çarpmaktadır. Kırsal eklenmenin bu ilk deneyimlerinin Türkiye kırsalına benzer ürün tercihlerini içermektedir. Bu bağlamda gaz yağı, şeker ve kumaş gibi ürünler çoğunlukla iktisadi faaliyetlerin konusu olmuştur.

Son olarak bu alt dönemle ilgili ulaşım ağı dolayısıyla eklenmenin çerçevesini şu şekilde dile getirmek mümkündür: İlçenin kurulduğu 1939 yılından Tunceli merkez ilçesiyle karayolu ulaşımının sağlanmaya başlandığı 1960’ların başına kadar Ovacık’ta ticari hayat Elazığ’dan getirilip Hozat üzerinden aktarılan ürünlerle organize edilmeye çalışılmıştır. Daha çok şeker, gaz yağı, giyim eşyası gibi ürünler akışın konusu olmuşlardır. Bu ilişkinin bir başka ayağı ise –Elazığ-Hozat ağı kadar güçlü olmamakla birlikte– Barasorlu esnaf üzerinden Kemaliye-Erzincan hattında işlemiştir (Görüş-

meci C.S., 24.06.2022). Hozat üzerindeki eklemlemeye göre görece daha zayıf olan bu ağda takas ekonomisinin izleri geç döneme kadar sürmektedir. Nitekim Eren, bu ilişkiyi tanımlarken Zeraniglilerin dolayısıyla Ovacıkların fasulye gibi bakliyat ürünleri, hayvansal gıda ve kenger sakızı sattığını, buna karşılık Barasorluların ise elma, üzüm gibi ürünlerin yanı sıra kumaş satışı gerçekleştirdiğinin altını çizmektedir (Sağlam, 2018: 46-47). Görüşmeci ise Ovacıkların Zeranig üzerinden hayvansal gıdanın önemli kalemlerinden olan yağ ve çökelek satışını 1950'li yıllarda yaptıklarını, özellikle Eğin (Kemaliye) ve Kemah üzerinden aktarıldığının altını çizmektedir (Görüşmeci C.S., 24/06/2022). Bu iki ağın oluşturduğu Ovacık ticari yaşamının tüketicileri ise kentin sakinleridir –bunlar çoğunlukla memur aileleridir. Fakat bu form 1960'lara doğru değişim göstermeye başlamıştır.

1960'ların ilk evresinde ulaşım ağının Tunceli merkezli yeniden örgütlenmesi Ovacık iktisadi yaşamındaki önemli uğraklardandır. Bu yolun yapımı –stabilize de olsa– 1963'te tamamlanmıştır. Bu durum da kentle ilçe arasındaki ilişkinin yeniden organize olmasına vesile olmuştur. Fakat bu ilişkiye başlamadan önce Hozat-Elazığ yolu ve yolun Ovacıkların ticaret hayatı üzerindeki etkisine dair bir şeyler söylemek yerinde olur. Nitekim ticaret hayatına 1961'de başlayan görüşmeci, ilçedeki dönüşümün Hozat'taki halinden bahsederken 1940-50'li yıllardaki ulaşım kısıtlarına vurgu yaparak kendisinin sebzeçilik işi ile işyaşamına katıldığını ve fakat bu işin organizasyonunun oldukça zor olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre Elâzığ merkezdeki toptan satıcılar ya da halden ürünler sipariş edilmektedir. Ürünler daha sonra üstü açık kamyonlarla (Hozatlı Yaşar) Hozat ilçe merkezine getirilmektedir. Yaz mevsiminde bu kamyonlar Hozat yolunu kullanarak Ovacık'tan sipariş edilen ürünleri getirirken kış mevsiminde ise sırtta ürün taşıma işini yapan köylüler tarafından 2 günde Hozat'tan Ovacık'a taşınmaktadır. Kendisinin de bu süreçte ticaret yaptığını dile getiren görüşmeci, bu durumun 1960'lardan itibaren yavaş yavaş değiştiğini ve kendilerinin de kamyon aldıklarını ve böylece hem kendilerinin hem de kentin/kırsalın diğer sakinlerinin yük ve insan taşıma işlevlerini yerine getirdiğini vurgulamaktadır (Görüşmeci S.B., 25/06/2022) Nitekim Ovacık ticari yaşamının 1940-50'li yıllardaki asıl tüketicileri kent merkezinde yaşayanlarken 1960'lı yıllarda daha belirgin bir şekilde köylülerin eklemlemesiyle yeni bir forma bü-

rünmüştür. 67⁸ köyün iktisadi bütünlük içinde ilçe merkezinde iktisadi aktiviteler içine girmiş olması kent ile kırsal arasında bir bütünlüğün yavaş yavaş sağlanmaya başladığını göstermektedir (Görüşmecî Ü.A., 25/06/2022).

1962 doğumlu görüşmecî, çocukluk dönemi esnafından bazılarını 1970 senesini baz alarak hatırlamaktadır. Kendisinin aynı esnaflarla komşuluk yaptığını belirttiikten sonra çocukluk döneminden hatırladıklarını dair ise şu cümleleri sarf etmiştir:

“1970’den önce Süleyman Aydın manifaturacılık yapardı. Yeri belediye binasının altındaydı. Fevzi Çakmak Caddesi’nin üzerinde Hasan Aydın toptancılık yapardı. Un, şeker ve çimento satardı. Sırrı Aydın (Hıdır Aydın’ın oğlu) vardı. Ali Eren esnaftı. 1960’lı yıllarda. Yeşilyazılı’ydı. Hüseyin Ayhan vardı. Giyim işi yapardı. Mehmet Çeri’nin yeriydi, Fevzi Çakmak Caddesi üzerindeydi. Yakatarlalıydı. 1977-78’de yaşadığı mağduriyetlerden dolayı bırakıp gitti. 38 sürgünüydü. Yeri 2000 yılına kadar toprak binaydı. İki bölmeydi. Kocu Deli diyoruz; o un satıyordu. Yeni Çarşı Caddesi’nde Nuri Erdoğan vardı. Turabi Genç vardı –şimdilerde bankanın karşısında– eski esnaf. O buranın en eskilerinden. Yine Sercan Beyazgül eski esnaftır. Şimdi fırıncılık yapıyor. Girişte. İsmail Yavuzer vardı. Fırıncılık yapardı. Hozat’tan gelmeydi. Çako derlerdi. Sonra Aydınlar aldı. Hasan Gözaydın. Benim yetiştiğim dönemde o burada esnaftı” (Görüşmecî Ü.A., 25/06/2022).

Bir başka görüşmecî ise kentin 1960’lı yıllardaki hali ve iktisadi yaşam pratiklerine dair sorumuza esnafları hatırlatarak cevap vermektedir. Buna göre bir kısmının 1940-50’li yıllarda da ticaret yaptıklarını hatırdı tutarak, kimi isimleri hatırlamaktadır ve kentin 1960’lı yıllardaki ticari aktörler ve işkolu bağının yanı sıra kimi sektörlerdeki ilişkileneleme aşiretlerinden hareketle şu cümleleri sarf etmiştir:

“1960’larda Çalışkan (Arslan Aşireti), Derviş Emre (Arslan aşireti), Sercan Beyazgüller (Arslan aşireti), Hüseyin Ayhan, Ali Dursun, İbrahim Konutlu (Beyt Uşağı), Hıdır Aydın (Beyt Uşağı), Mustafa Kılıçlar (Kalan), Hasan Söğüt, Ali Eren (Haydaran) ve Yunus Emre bu dö-

⁸ Görüşmeciler tarafından sık sık gündeme getirilen Ovacık’ın 67 köye sahip olduğu önermesi 1967 yılındaki yıllıkta 64 köy olarak yer almaktadır. 1960 yılında Ovacık’ta 14.349 kişi yaşamaktadır. İlçe merkezinde 1.155 kişi yaşarken geri kalanlar ise 3 bucak ve bunlara bağlı 64 köyde yaşamaktadır (*Tunceli Yıllığı*, 1967, s. 23).

nemdeki esnaflardır. Yaz olunca un tez bitince Hasan Gözaydın, Mustafa Kılıç ve uncu Ali Kadir getirirlerdi. Un, Maraş ve Adana'dan getirilirdi. Aynı zamanda Elazığ'dan da getirilirdi. İlçede tekel binası vardı. İlk oteli Beyazgüller yaptı. Bir lokanta vardı, Mehmet Yerlikaya'nındı. Dört kahve vardı. Mercanlı biri vardı. Kılıçlar, Tokmaklar, sonra Kozlucalılar açtı. 1955 yılında Ziraat Bankası kuruldu. Kılıçlara ait bir yerdediydi. Ondan önce köylüler Hozat'tan kredi alıyorlardı. Bankalardan önce tefeciler de vardı. Geçginlerin dedeleri bir kış mevsiminin sert geçmesi nedeniyle temel gıda maddesi sıkıntısı yaşamış. Kendisine 1 teneke buğday 1 sarı altına satılmış” (Görüşmeci C. S., 24/06/2022).

Birbiri içine geçmiş bu ilişki ağlarından ilk dikkat çeken, Ovacık mekânında ticari aktör sayısının artmış olmasıdır. 1940-50'li yıllarda “dışarıdan” gelen tüccar-zanaatkârların yerine “içeriden” aktörlerin daha belirgin yer aldığı bir evre olması, Ovacık mekân üretiminde önemli bir aşamadır. Bu bağlamda ticari ağlara eklemleme kapasitesi –özellikle kırsaldaki eklemlemenin artışı ile– Elazığ gibi yakın merkezden bir üst ticari ağ merkezi olan Adana'ya kadar uzanmış durumdadır (Dinler, 2014: 97). Fakat daha önemlisi alınan ürünler içinde unun dikkate değer ölçüğüdür. Yerel ticari ağların gözde ürünlerinden olan ve aynı zamanda temel gıda maddelerinin ana maddesi olarak kabul gören unun satın alımına dair anlatı önemlidir. Şöyle ki 1940'lı yıllarda Toprak Mahsulleri Ofisi eliyle örgütlenmiş içerik bu dönemde piyasaca organize edilen bir hatta evrilmiştir. Bu durum İç Dersim'in görece en geniş düzlük alanlarına sahip ilçesi olarak Ovacık'ın temel gıda girdisini bile kendi kendini karşılayacak kapasitede olmadığını göstermektedir. Bu nedenle buğday eksikliğinin karşılanmasını içeren unun alımı Elazığ'dan öteye taşınmaya başlanmıştır. Kent merkezinde artan nüfus ile buğdayın yetersizliği etrafında oluşan bu ağlar öncelikle kent merkezinde ama zaman içinde kırsalda da uzak diyarlardan getirilecek un alımlarına dönüşecektir. Özellikle hayvancılığın yaygın olduğu daha dağlık bölgelerdeki una olan gereksinimin pazar aracılığı ile giderilmesi kırsaldan meta akışını da hızlandıracaktır. Bu bağlamda un alımı yapan köylülerin açık kamyon üzerinden unu getirme pratikleri kırsalın un ile sınırlı olmayan ticarileşme pratikleridir (Görüşmeci S.B., 25/06/2022). Bu bağlamda gaz yağı, şeker, tekstil ürünlerinin yanına unun eklemmesi diğer üç üründen farklı bir süreci içerir. Bu durumda kırsaldan mal akışının niteliğine eğilmek

önemlidir. Bu dönemde kırsaldan alınan ürünlerin başında kuşkusuz ki hayvansal ürünler gelmektedir. Çökelek, yağ ve canlı hayvan satışının ihtiyaçları karşılamak için daha fazla pazara getiriliyor olması, köylü ile pazar arasındaki ağları kuracak aktörler ve stratejileri de ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda öncelikle kırsaldaki meta ilişkileri daha çok aşiret/akrabalık (Görüşmeci Ü.A. 25/06/2022) ağları üzerinden şekil alıyordu. Diğer taraftan zaman içinde aşiret ağları devam etmekle birlikte güvenilir esnaf tipolojisi ilişkilerde daha belirleyici olmakta ve kırsaldaki artığı pazarlara taşıyordu.⁹

1940-50'li yıllarda kenttekilerin hayvansal gıda ihtiyaçlarını gideren pratikler yavaş yavaş Ovacık'tan ötesini içeren sürekliliklere evrilmektedir. Bu noktada köylülerin ürünlerini esnafa teslim etmesi ve ihtiyaçlarını gidermesi şeklinde başlayan ve bir tür değiş tokuş ekonomisinin izlerini içeren ticari yaşam zaman içinde değişmeye başlamıştır. “*Değiş tokuşun yerin parasallaşma ilişkileri almıştır*” (Görüşmeci, F.K., 25/06/2022).

Ticarileşmenin ortaya çıkardığı kimi ilişki ağları çoğunlukla dile getirilmemekle birlikte önemlidir. Bu bağlamda kırsal artığa el koymadan tefecilik ağlarına, oradansa bankacılık sisteminin yereldeki örüntülerinin ortaya çıkardığı hallere geçiş, dikkat kesilmesi gereken yerdir. Nitekim görüşmecilerden bir kişi hariç¹⁰ hemen herkesin tüccar-köylü ilişkisinin iyiliğinden bahsetmiş olması cemaat toplumuna dair bir sakinme halini içerse bile özellikle hayvansal gıdanın yerel esnaf üzerinden piyasa akışı; kırsalın artık değerinin hem ilksel sermaye birikimindeki yerinin hem de borçlanma mekanizmalarının nasıl süreklilikler ürettiğinin ilginç bir deneyimidir. Nitekim Demirdöğen'in, Kozlucalıların durumunu ele alan çalışması borç sarmalı içindeki köylünün halini iyi tarif edecek cinstendir. Demirdöğen, köylünün Ziraat Bankası'ndan aldığı kredilerinin ödeme günü geldiğinde ödeyemediğini, bunun üzerine hatırı geçen esnaftan yardım/borç alarak taksitlerini

⁹ Bir görüşmeci bu ilişkinin kendi ticari yaşamındaki yerini şu cümlelerle ifade etmektedir. “*Ben tüm köylere gidip fasulye ve hayvansal ürün satın alıyordum. Benim ismim vardı ve insanlar bana ürün verirdi. Ben köylüye mal satardım. Un, seker ve çşya satardım. Ova köylerine giderdim. Ben köylüden yararlanıyordum onlar benden yararlanıyordu. Fasulye, davar, sakız. Fasulye ve davarı Elâzığ ile Malatya'ya satıyordum, sakızı da Sivas, Erzincan ve Konya'ya satıyorduk. Bu işi 1980'li yıllarda yapmaya başladım*” (Görüşmeci S.B., 25/06/2022).

¹⁰ Sadece bir kişi köylülerden düşük fiyata mal alındığını ve ötesinde köylülere faizle borç verildiğini dolaylı da olsa dile getirmektedir (Görüşmeci S.S., 25/06/2022).

ödediğini ve böylece bankanın tanımış olduğu yapılandırma hakkından yararlanarak yeniden kredi aldıklarından bahseder. Yapılandırılan borçlar nedeniyle köylü, eline geçen paranın bir kısmını esnafa olan borçlarını kapatmak için kullanmaktadır. Geri kalan kısmını ise kısa bir süre de olsa tüccara borçlanmadan yaşamak için kullandıklarının altını çizmektedir (Demirdöğen, 2020: 522-523). Bu ilişki esasında minnet duygusunun ötesi anlamlar taşır. Borç veren esnafın ürün almak ya da ürünlerini öncelikli olarak o esnafın belirlediği fiyata satmak en bilinen hallerdir. Bu mekanizmanın yumuşak karnı, köylülerin elindeki ürünlerden çökelek, yağ gibi hayvansal ürünlerle canlı hayvan satımı esnasında bu ağlara dahil olmaya zorlanmasıdır. Çoğunlukla köylü ürününü istediği fiyata piyasaya süremediği için “yardım eden” esnafın onlara önerdiği mekanizmaların parçası olmaktan kurtulamaz. Nitekim 1960'ların başından günümüze kadar ticaretle uğraşan görüşmeci, kendisinin de bir dönem hayvansal gıda alım satım işi yaptığını dile getirir iken kamyon alıp kırsaldan ürün toplamaya gitmesinin cazibesi, artığa el koymanın ilk elden anlatımıdır (Görüşmeci S.B., 25/06/2022).

Tarım ve hayvancılık belirlenimi altında iktisadi faaliyetlerle ulusal ekonomiye eklenmeye çalışan Ovacıklıların rolünün ne olduğu sorusu önem arz eder. Bu konudaki sorularımıza cevap veren görüşmeci şunları söyledi: “*Barbunya ve fasulye yetiştirildiği için bunlar önce Elazığ'a filan satılmaya başlandı. Bu işi gören kentlin önde gelen tüccar aileleri sürece dahil oldular. Bunlar içinde hatırladıklarım Mustafa Kılıç ve ailesidir*” (Görüşmeci C.S., 24.06.2022). Aslında görüşmecilerin dile getirdiği tarım ve hayvancılıkta ticarileşme olgusudur. Bu olgu artık güvenliğe haneler getirmeyecek aktörlerden yeni bir aşamaya belirgin olarak geçmiştir. 1950'li yıllarda ticari yaşama daha belirgin bir şekilde giren Ovacıklı ailelerin ticari ağları kırsalla daha fazla belirginleşmektedir. Artık ürün satan bakkallardan kırsaldaki artığa el koymaya yönelik bir toptancı formu belirlemeye başlamıştır. Bu durum da Ovacık'ın ulusal pazara eklenmesinin 1960'lı yıllardan sonra daha da belirginleşmeye başladığının habercisidir.

1960-90'lı yıllar arasındaki bu evrede genellikle traktör ya da açık kasa bir kamyonla Ovacık köylerine giden tüccarlar, köylerden toplamış oldukları çökelek, yağ gibi ürünleri kent merkezinde bulunan depolarında depolamak ya da depo sahibi esnafa satarak ilişkinin kırsal ayağını oluşturmaktay-

dılar. Bu ilişkinin merkezindeki aktör esnaftır. Nitekim üç kuşaktır esnafılık yapan bir ailenin ferdi olan görüşmeci çökeleğin Ovacık toplumsalındaki dönüşümünü şu cümlelerle ifade etmektedir: “1985 yılına kadar en kaliteli çökelek Ovacık’tan çıkardı. Köylüler hayvanları ile getirirdi. Biz satın alırdık ve depoda işçiler tarafından tuzlanırdı. 300 kg’dan 1 tona kadar getirenler oluyordu. Bütün köyler nerdeyse çökelek işi yapıyordu” (Görüşmeci F.K., 25/06/2022). Hayvansal gıdadaki artış beraberinde esnaf ailesi içinde de işbölümünü gündeme getirmiştir. Nitekim aile fertlerinden biri köylerden hayvansal gıda toplama işini üstleniyor, diğeryse ilçedeki dükkâna bakıyordu (Görüşmeci F.K., 25/06/2022). Fakat iki işi aynı anda yapan aktör tipi de ilişkideki bir başka formdur. Bu ağın nasıl işlediğini bir görüşmeci kendi deneyimlerinden hareketle şu şekilde dile getirmiştir: “1980’li yıllardan sonra –şimdi yasak bölge diyorlar– ben onlara da çökelek indiriyordum. Her köyden bir traktör çökelek yüklenirdi (haftada). Bu çökelek Milas’a gidiyordu. Otel Gökova vardı. Çökeleği yereldekiler toplayıp kamyonu yükleyip Milas’a götürüyordu” (Görüşmeci C.S, 24/06/2022). Toplanan bu ürünler Ovacık’ta tutulan depolara taşınıyor ve burada tuzlama işlemi yapıldıktan sonra Elazığ başta olmak üzere çeşitli merkezlere aktarılıyordu.

Bu ilişkide tüccarlar kârını maksimize etmek adına bir yandan ürünleri köylüden yerinde daha ucuza alırken diğer yandan köylünün her tür ihtiyacını bakkallarından alması konusunda teşvik ediyorlardı. Bu ağ zaman içinde hem borçlanma mekanizması üretmiş hem de köylünün “minnet” duygusunu da içinde barındıran bir süreklilik ortaya çıkarmıştır. Bu mekanizmanın köylü lehine işlediği şeklinde bir anlatıya rağmen gerçeklik bundan daha farklı gibi gözüküyor. Nitekim ürününü ucuza satmak istemeyen kimi köylüler dışarıdan gelenlere ürününü satıyordu. Ürünü daha fazla bir fiyatla fakat peşin olmamak kaydıyla yabancı tüccara satan köylü bir riski göze almak zorunda kalıyordu. Köylünün malını yüksek fiyata ama vadeli alan tüccar, köylünün parasını zamanında ödememe ya da hiç ödememe gibi sonuçlar da olmaktadır. Bunu dile getiren Demirdöğen, “köylüler hayvanlarını sırf biraz daha pahalıya satmak için peşin para almamaktadırlar. Bu durum hep güvene dayalı işlemiyordu ve köylülerin malları tüccarlar tarafından alınıp getirilip başka mekânlarda satıldıktan sonra tüccarlardan bir daha haber alınmadığını” ifade etmektedir (2020: 518). Görüşmecilerden

biri bu zorunluluk halini söyle dile getirir: “*Burada veresiye çoktu. Tüccara çarpılan çok köylü vardı. Malını satıp çarpılıyordu. Eğripınar tarafından hatırladığım fasulyesini satıp parasını almayan vardı*” (Görüşmecı Ü.A., 25/06/2022). Görüşmecilerden M.Y. ise fasulyesini daha yüksek fiyata satmak isteyen köylülerin, bazen tüccarın ödeme yapmaması nedeniyle mağdur olduğunu dile getirerek bu ilişkinin köylü üzerindeki tahribatına göndermede bulunur. Bu durumun temel nedeninin yerli esnafın köylüden ürünleri daha düşük fiyattan alması olduğunu vurgulayan görüşmecinin (Görüşmecı M.Y., 25/06/2022) dikkat çektiği bu nokta, esasında kırsaldan artık değer akışının tüccar/esnaf lehine oluşan sonuçlarının yereldeki stratejileridir.

Toparlayacak olursak 1960'lı yıllarda yeni formu içermeye başlayan bu ağlar 1980'li yıllarda daha belirgin hale gelmiştir. Formun kırsaldaki temsilcisi olarak köylüler, ürünlerini kimi zaman daha pahalıya satmak için dolandırılma riskine karşın vadeli olarak Ovacıklı olmayan tüccarlara satar iken, kimi zaman ise ucuzaya alındığına bakmadan kışın zor döneminde kendilerine destek olmuş tüccarların belirlediği fiyattan ürünlerini ilgili aktöre satıp yerine genellikle ihtiyaç duyduğu başka temel tüketim maddeleri alıyordu. Çay, şeker, gaz yağı ve tekstil ürünleri bunlardan ilk akla gelenlerdir. Bu ilişkinin ikinci evresinde ise ticarileşen tarım/hayvancılık faaliyeti köylüyü Ovacık'tan daha fazla tüketim maddesi almaya zorluyordu. Bu ilişki her seferinde yeni handikapları da beraberinde getirmiştir. Bu handikapların başında kuşkusuz, borçlanma ilişkisi gelmektedir ve bu ilişki zaman içinde başka mekanizmalar üzerinden ötelenmeye çalışılmıştır. Bu noktada köylüler biriken borçlarını öteleyebilmek amacıyla kamu bankalarınca (Ziraat Bankası) verilen düşük faizli kredi almaya “yönlendiriyordu”/zorlanıyordu. Bu işlem esnasında Ziraat Bankası'nca sorunlu görülen kimi haller yerel ağların desteği, yani kentin bilinen esnaf ailelerinin araya girmesiyle çözülmektedir. Bu “iyiliğe” karşılık köylüler aldığı kredinin bir kısmını borçlarına karşılık “iyiliği” yapan esnafa bırakmış oluyordu. Bu mekanizma neticesinde köylü borçlarını öteleme şansını yakalarken esnaf birikmiş alacağını tahsil etmektedir. İlişki kendi içinde bir döngü üretmektedir. Bu ilişkide herkes “memnun” görülmektedir. Fakat ilişkinin sonunda köylüler çok küçük düzeydeki kazançlarını bankadan aldıkları faize harcarken esnaf sermaye birikim sürecinin Ovacık'taki hallerinin önündeki engelleri kaldırmaya çabalamaktadır. Kamu bankaları aracılığı ile merkezi siyaset ise Türkiye'nin pek

çok yerelinde olduğu üzere seçimlerde bu ilişki ağını oya devşirerek siyaseti domine ediyordu. Bu birbirine geçen haller Ovacık köylüsünün Ovacık merkeziyle ilişkilerini güçlendirirken esnafın sermaye birikimine yön ver-mektedir. O nedenle köylülerin ticaretteki yeri hep dile getirilmektedir. Bütün köyleri içeren bu ilişkiye dair sıklıkla kullanılan Ovacık 67 (64, A.S.) köye sahipti ve köylerimiz ilçede alışveriş yapardı türünden cümleler, bu ağın esnaf nezdindeki kıymetini açıklamaktadır. Nitekim bir görüşmeci bu ilişkinin biraz da özlemi içinde bu durumu şu şekilde dile getirmektedir. “*Eskiden Ovacık köyleri hep Ovacık’a akardı. 67 köyümüz hep buradan alışveriş yapardı ve esnaf kazanırdı*” (Görüşmeci Ü.A., 25/06/2022).

Kırsal ve kentin birbirine daha fazla yaklaştığı bu evre, kent yaşamında mekânların değişmesi, aktörlerin çoğalması, ticaret hacminin büyümesi gibi sonuçlar da doğurmaktadır. Bu bağlamda 1970-80’li yılların esnaf sayısındaki artışın hızlandığı bir evre olduğu görüşmeciler tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Nitekim 1960 doğumlu ve 1983’ten günümüze tuhafiyeye ve kundura işi yapan görüşmeci, 1970’li yıllar Ovacık’ındaki ticari yaşamı, aynı mekân üzerindeki aktör değişimlerini de katarak yer yer bugüne uzanan mekân-işkolu-aktör ilişkilerine dair şunları hatırlamaktadır:

“Turabi Genç merkez ilkokulunun yanındaydı. Sonra şimdiki yerine geçti. Kılıçlara ait fırın vardı. Tokmaklar vardı. Mehmet Tokmak daha önce kendi nalburunun olduğu yerdeydi. Sonra şimdi, yeni yerinde. Hasan Erenler vardı. Celal Çolak vardı. Benden bir iki sene önce açmıştı. Sonra ayakkabıcı dükkânı vardı. Şimdiki A-101’in yanında Cemsi Toprak vardı. Akgüller vardı. Sonra Munzur Kılıç’ın yeri vardı. Sonra şimdi tekel büfesi olan yerde Yakup Değirmenci vardı. Ümit Akgül vardı. Yeni Çarşı sokağının başında Hanım Derman vardı. Yine aynı sokakta Hüseyin Köseoğlu vardı. Sonra Hüseyin Geçgin vardı. Ali Rıza Erdoğan vardı ve hâlâ devam ediyor, pastacıydı. Yunus Sever vardı doksanlı yıllarda kapattı. Hıdır Gezici vardı ve giyim işi yapıyordu. Palmiyenin yerinde bakkal, dükkân vardı” (Görüşmeci E.K., 25/06/2022).

Aktör ve işkollarının mekâna dağılımını esas alan anlatıda dikkati çeken ilk nokta 1940’lı yıllardan 1990’li yılları da içine alacak şekilde kimi ailelerin esnafıktaki varlığıdır. Kılıçlar, Tokmaklar, Aydınlar bunlar içinde ilk akla gelenlerdir. Fakat aktör sayısındaki artış 1970’li yıllardan 80’li yıllara doğru Ovacık ticaret hayatının en parlak dönemi olduğunu da içer-

mektedir. İsimleri bunlarla sınırlı olmayan bu aktörler artık işkolu üzerinden daha fazla görünür olmaya başlamışlardır. Bir bakkaliye niteliğindeki 1940-60'lı yıllar arasındaki mekânların ötesine geçilmiştir. Pastacılık, tekel büfesi, ayakkabıcı, nalbur gibi sıfatlamalar işkollarının arttığı ilk elden dile getirilmesidir. Artan esnaf ve işkolu sayısı bir başka görüşmeci tarafından şu şekilde tariflenmektedir:

“Hüseyin Ayhan vardı giyim işi yapardı. Mehmet Çeri'nin yeriydi, Fevzi Çakmak Caddesi üzerindeydi. Yakatarlahıydı. 1977-78'de yaşadığı mağduriyetlerden dolayı bırakıp gitti. 38 sürgünüydü. Yeri 2000 yılına kadar toprak binaydı. İki bölmeydi Kocu Deli diyoruz, o un satıyordu. Yeni Çarşı Caddesinde Nuri Erdoğan vardı. Cemsi Erdoğan'ın amcasıydı. Sinan Erdoğan'ın dedesidir. Önce fırın sonra ise lokanta işi yaptı. Ondan sonra oğlu Hasan Erdoğan lokantacılık yaptı. Sonra kahve olarak işletildi. Cihan Ağca işletti. Turabi Genç vardı, bankanın karşısında. Eski esnaf. Buranın en eski esnaflarından biri Sercan Beyazgül'dür. Şimdi fırıncılık yapıyor. Girişte. Sinan Tüzen vardı. Yeni başladı. Seksenden sonra. İsmail Yavuzer vardı. Fırıncılık yapardı. Hozat'tan gelmeydi. Çako derlerdi. Sonra Aydınlar aldı. Hasan Gözaydın; benim yetiştiğim dönemde o burada esnaftı. Ali Haydar Nakış'ın babası vardı, yurtdışından gelmişti. Eснаflık yapıyordu” (Görüşmeci, Ü.A., 25/06/2022).

1990'ların ilk yarısını da içine alan bu yapının kendisi iktisadi olarak en parlak dönemi de temsil eder. Özellikle 1970-80'li yılları merkeze alan tutumun kendisi ticari yaşamındaki gelişmenin işkolu ve aktör bazındaki artışlarının altındaki dinamiğin Ovacık kırsalıyla kent merkezinin gittikçe daha fazla ilişkiye girmesinden kaynaklandığı sıklıkla vurgulanmaktadır. Bir görüşmeci bu ağları şöyle tarif eder: “1983'te dükkânı açtığımda 66 (64, A.S.) köyümüz vardı. Köy okulları açıktı. 330 kayıtlı öğretmenimiz vardı. İşlerimiz çok iyiydi” (Görüşmeci E.A., 25/06/2022). Fakat bu yoğunlaşmanın yanı sıra ilçe merkezinde oluşan kamu kurumlarının kapasitesiyle bağlantılı bir sürecin de gölgesinde şekillenmektedir. “Fevzi Çakmak Caddesi'nin sonundaki sokak. Eskiden yatılı okul yukarıdayken, 600 öğrencisi, 100-150 arasında öğretmen vardı. O nedenle orası çok yoğundu. Asker de ordaydı. Fakat okul yıkılınca, köyler boşalınca o cadde cazibesini kaybetti. Kayaoğlu, Kerimoğlu ordaydı. Olağanüstü halin bitmesiyle asker sayısı azaldı, YİBO'daki öğrencisi sayısı da azalınca Atatürk Caddesi'nde bir anda

ticaret hayatı çöktü. Buna rağmen hâlâ ticaret devam etmektedir” (Görüşmeci M.Y., 25/06/2022). Özellikle yatılı okulun açılması, köy okullarındaki öğretmen sayısının fazlalığı, hastane ve güvenlik kurumlarından ötürü memur sayısındaki artışlar ilçenin tüketim potansiyelini artıran başlıca faktörlerdendir. Fakat 1986 yılında belediye tarafından satımı gerçekleşen Ziraat Bankası karşısındaki dükkânlardan birini satın alıp uzun yıllar ilçede ticaret yapan bir ailenin ferdi olan görüşmeci, 1986 yılını merkeze alarak Fevzi Çakmak Caddesi’ndeki ticari hayat ve aktörlerini şu şekilde hatırlamaktadır:

“Eskiden Yeni Çarşı Caddesi kentin elit mekânı idi. İlk marketler orada kuruldu. Hemen yanımızda Fahri Hoca’nın bol çeşitli bir kırtasiyesi olan Ergin Kırtasiye vardı. Sonra orası Canlar Yazıhanesi oldu. Bizim yanımızdaki dükkân Halil Güneşdoğdu, Eğripınarlı’ydı. 1987’de açtılar. Kentin en dikkat çeken kasabı idi. İlk defa dolap usulünü onlar getirdi. Yaklaşık on yıl sonra iflas etti. Hıdır Sevinç sonra kasap işi yaptı. Onlardan sonra manavlık yapıldı. Ormaniye’de çalışıyordu, Mahmut. Onlardan biz aldık. Bizim Deniz Market’i iki yıl önce sattık. Kotanoğulları aldı. Kasap yerini ilk dönemde SYDV (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı) kullandı. Daha sonra kasabı Nihat Gedik açtı. Onlar kasaplıktan zarar edince bıraktılar. Onlardan Rıza Çubuk aldı, şu an Ekber Küçük aldı ve kasaplık yapıyor. Biraz yukarıımızda eczane vardı. Diğer kapı da Kulüp’e açılıyordu. İlk İbrahim Güleç, daha sonra sırasıyla kulübü Mehmet Ali Aydın, Yaşar Tosun, Yusuf Yerlikaya açtı. Sonra lokanta oldu ve Küçükler çalıştırdı. Sonra Zeynel Özbilen, Kenan Yerlikaya ile Ali Toprak aldı. Şimdi Mazlum çalıştırıyor. Burası belediye binası olarak geçer. Bankanın karşısındaki yer (sarı bina). O binayı daha önce Töremezler, Aydınlar aldı. Köyler boşaldığında Celal Çolak oradaydı. Beyaz eşya satılıyordu. Gençlerin yanındaki bina Tokmaklara aittir. İsmail ve Mehmet Tokmak duruyordu. Arkada bir toprak bina vardı. Parçacılık yapılıyordu. Hırdavat, bakkal işi yapıyorlardı. Cemsi Tokmak market yaptı kapattı, şimdilerde gözelerde kasaplık yapmaktadır. Deden toruna uzanan bir ticari yaşam sürdürmektedirler. Biraz yukarıda Hasan Erenler vardı, (şimdi çay bahçesi) ondan önce kahve vardı. Onun hemen yanında Mehmet Çeri, yanında dükkân, uncu vardı, Hasan Aydın. Şimdi İsmail Kozkanat Yapı Market. Sonra Celal Çolak vardı. Sonra Zozan Lokantası vardı. Kozlucalılar fazla olduğundan tutmuştu. O bölgede Cemsi Erdoğan vardı, eski esnaftı. Üst tarafında kulüp vardı. Erdoğan Akyar çalıştırdı. Hüseyin Kılıç, Celal Çolak tarafından kullanı-

lan yer. Yaren tekel büfesini daha önce Yakup amca çalıştırıyordu. Şimdi Kenan çalıştırıyor. Ovacık oluşumu o bölge. Bankadan başlarsak: Kılıçların orda Kılıç Market'ti. Duran Kılıç işletiyordu. Sonra Hüseyin Gül ile ortak oldu. Sonra başka yere gitti. Sonra o market yerinde lokanta açıldı ama sonra kapandı. Şimdi kapalı” (Görüşmecı M.Y., 25/06/2022).

İlçenin 2010'lara kadar en işlek caddesi Fevzi Çakmak'taki iktisadi yaşamın dönüşümü esasında cadde üzerinde birkaç belirgin hali ele vermektedir. Bunlardan ilki 1980'lerin ikinci yarısından itibaren kentteki ticari aktörün sıklıkla değiştiğidir. Bu bağlamda mekânlar sıklıkla el değiştiriyor. Yeni gelen aktör farklı ya da benzer bir işkolu ile iktisadi yaşama katılıyor ve fakat kısa sürede bir başkasına devrediyor. Az sermaye gerektiren bu aktiviteler esasında Ovacık kırsalından kent merkezine gelmiş kişilerce yapılmaktaydı. Bu dönemin tipik hali olan bu ticari yaşama katılma biçimi, kuşkusuz Ovacık'taki ticari yaşamın belirgin simalarının/ailelerinin kentin ticaret hayatındaki sürekliliğini sürdürmesiyle eş zamanlı gitmekteydi. Görüşmeciler mekân ve aktör tasvirini yaparken Kılıçlar, Tokmaklar, Aydınlar, Yengülller, Erdoğanlar gibi ailelerin isimlerini zikretmektedirler. Bu dönem, aynı zamanda ilçenin merkezindeki değişim ve ticari yaşamın Yeşilyazı Caddesine kayma potansiyelini de içinde barındırmaktadır. Kentin işkolu bakımından değişen halleri yine önemli bir başka noktadır. İlk etapta bakkal gibi genel bir isimlendirmenin yerine artık cafe, kuaför, yapı market, market, lokanta, kulüp, kafeterya, kırtasiye, giyim mağazası, ayakkabı mağazası, fırın, manav, tekel bayi gibi oldukça çok ve çeşitli işkollarının özellikle 1980'li yıllardan sonra Ovacık mekânsallığında yer edindiği gözlemlenmektedir.

Görüşmecı, ilçenin bir başka önemli ticari mekânı olan Yeni Çarşı Sokak ile Cumhuriyet Caddesi üzerindeki mekân ve bu mekânlardaki aktör, işkolu ve zamansal değişimleri 1980'den günümüze doğru ele almaktadır.

“Ümit'in dükkânın olduğu yerin yanında bir dükkân vardı. Berberdi. Onun yanında lokanta vardı. Hüseyin amcama aitti. Sonra Kenan Yerlikaya lokanta açtı. Fecir Kıraathanesi; orası Ovacık'ın ilk sebze yerlerindendi. Bayırlar çalıştırıyordu. 1980'den önce vardı. Sonra Hanım Derman açtı. Pastane. Sonra kırtasiye vardı. Çok eskiden oradan bir yol vardı. Üst tarafta kahve ve otel vardı. Hüseyin Temur ve Çalışkan çalışıyordu. Şimdiki Behzat Kültürevi. 1970-80 yıllarda Hüseyin Terzi vardı. Kokoreççinin olduğu yer yufkacıydı. Çok önceden Mehmet Tan

adlı kişi çalıştırırdı. Un, şeker, soba satardı. Eskiden Adalı Geyikler vardı, onların orda kahveleri vardı. Şimdi depo olarak kullanılıyor. Bir yukarıda Ziya Gür'ün manavı vardı. Dermanların yanında çalışıyordu. Sonra kendi manavını açtı. Dermanlar Ankara'da demir döküm işi yaptılar. Elazığ'da da yerleri var. Perkler yılların esnafı. Hüseyin Perk çalıştırdı. Hakan ve Filiz Perk vardı. Orada Savaş Çılgın tekstil işi yapmak için çaba harcadı. İki yıl sürmedi. İstanbul'dan geldi ama beceremedi. 7-8 makinesi vardı. Kozluca Restoran, yıllarca orası lokantaydı. Caddenin en üst kısmında Kerimoğlu var. 80'den bu yana vardı. Dermanların yeri vardı. Kırtasiye var yanında. Üzerinde pastacı var. Rıza ailesi ile en az 60 yıldır yapıyor. Yine o cadde üzerinde 1970'lerden bu yana Dinlerlere ait market vardı. Hıdır Dinler. Veteriner ve kahve var. Onun altında Geçginler var. Onun biraz aşağısında Hüseyin Çağlayan. 1980'li yıllarda vardı. Hükümet konağının yerini (şimdilerde öğretmen evi) bizim aile veriyor. 1948 yılında hükümet konağı ailemizin verdiği arazi üzerine kurulmuştur. Belediyenin orda, yani belediye pasajı önemli yerdir. Bina Geçginler döneminde yapılmış. Binanın altında pasaj var. Orası 2010'dan sonra biraz gelişti. Kuaför vardı. Kooperatifçi var. O sırada eskiden arzuhalci vardı. Sonra berber oldu. Onun yanında Geçgin vardı. Güleryüz var, orası yıllardır esnaftır. Aşağısında tekel büfesi var şimdi Erenler yapıyor” (Görüşmeci, M.Y., 25/06/2022).

Son olarak kentin ticari mekânlarının yeni tercih alanlarından olan Yeşilyazı Caddesi ve ötesinde ise Ovacık'ta gelişen alternatif turizm türlerinin etkisiyle Munzur suyuna yakın alanlarda kurulan turistik tesislerden bahsetmektedir. Buna göre; *“Daha önce orda Köşem adlı bir bakkal açmıştı. İbrahim Yalvaç. Yukarıdan oraya taşındı. Sonra Yenigüllere ait fırın. Ali Geyik'in giyim yeri. Sonra Murat Aydın. Sonra depo. Sonra pastane. Sonra Küba Kafe var. Masiva son yıllarda yapılan yerlerden. Nehir boyunca Lewcem, Masal Bahçem, Anihita ile biraz yukarıda kış turizmi için kayak tesisi var. (Gençlik spor müdürlüğünün yeri –Konak köyüne yakın)”* (Görüşmeci M.Y., 25/06/2022). Alternatif turizm etkinliği ile birlikte kimi ticari mekânların nehir kenarına kayması beraberinde buradaki ilişkinin dönüşümüne dair küçük bir not düşürmeyi gerektiriyor. Nitekim ilçede bu türden bir mekâna sahip olan görüşmeci, kendi işyaşamını da merkeze alarak turistik tesislerin ilçedeki seyrine projeksiyon tutmaktadır. *“1998 yılında alabalık işletmeciliğine başladım. Değirmendere'nin orada 2008 yılına*

kadar Orman Müdürlüğü'nden kiraladım. Masiva Motel ve Restoran. Yıllık 10 milyon adet yavru balık üretiriz. Yakın bölgedeki balıkçılara satıyorum. Bu işim içinde 3 kişi çalışmaktadır. Fırında 8 kişi çalışmakta. 14'ü kum ocağında. 8 kişi restoranda çalışmaktadır. Bir Munzur Su yanında çok kişi çalıştıran bir işletme, bir de ben" (Görüşmeci F.K., 25/06/2022).

SONUÇ YERİNE

1990'lı yılların ortasında Ovacık ilçesini de içine alan çatışma ortamı, kırsal nüfusun yaşadığı mekânları hızla terk etmelerine neden olmuş esas gerekçedir. Nitekim 2000'deki nüfus sayımı verilerine göre ilçenin bir nahiyesi ve ona bağlı köyler tamamen boşaltılmıştır. Bu politik karar sonucunda köylülerin bir kısmı Ovacık ilçesinin 94 mahallesine yerleşirken büyük çoğunluğu ise ülkenin farklı illerine zorunlu göçe tabi tutuldular. Bu bağlamda çekici faktörlerin etkisiyle 1980'li yıllarda başlayan iç göç 1990'lı yılların ortasından sonra kabuk değiştirerek zorunlu göç niteliğini almıştır.

Yıllar	Merkez Nüfus	Köy Nüfus	Toplam Nüfus
1980	2.793	17.098	19.871
1985	2.996	15.458	18.454
1990	3.647	11.669	15.316
2000	5.909	2.613	8.522

Kaynak: TÜİK

Kürt sorununun ortaya çıkardığı bu sürecin esas dinamiği, kırsal alanlarda yaşanan çatışmalar neticesinde hem güvenlik kuvvetleri hem de bölgede konumlanmış olan örgütlerin toplum üzerinde oluşturduğu "şüpheli hal"dir. Bu şüpheli halin muhatabı olan köylüler zaman içinde yaşadıkları mekânları terk etmek zorunda kalmışlardır. Köy boşaltmaları beraberinde kırsal nüfusun azalmasını getirmenin ötesinde daha ağır sonuçlar üretmiştir. Ovacık iktisadi yaşamına yansıyanlar içinde en belirginini boşaltılan köylerdeki köylülerin iktisadi geçim kaynağı olan hayvancılık faaliyetlerinin kent yaşamındaki yeridir. Hayvansal ürünlerin ilçedeki iktisadi yaşama olan etkisi neredeyse durma noktasına gelmiştir. Yukarıda S.B ve F.K adlı görüşmeciler tarafından dile getirilen çökelek alımındaki deneyimler bir anda ortadan kalkmış gözükmektedir. Köylülerin kırsaldan çıkmak zorunda kalmış olması çevreden iktisadi faaliyetler için ilçeye gelen başkaca da tüketici-

ler olmaması nedeniyle ilçe merkezi ve yakın çevresindeki köylerin bütünlüğünden oluşan –ölçeği daralmış– iktisadi havzaya dönüştü. Bu durum Ovacık ticaret hayatında sönümlenme olarak karşılık bulmaktadır. Köylülerin bir kısmı her ne kadar ilçe mahallelerinden olan 94 mahallesine yerleşmiş olsalar dahi, kırsal ile bağları koptukları için oldukça zor koşullarda yaşamak zorundaydılar (Görüşmeci İ.C.K., 25/06/2022). Bu haliyle kent nüfusunun fazla görünmesi ticari hayat üzerinde olumlu bir etkide bulunmamıştır. Görüşme esnasında pek çok görüşmeci bu durumun kent hayatındaki olumsuz etkilerini dile getirmektedir. Kimi veresiyenin yaygınlaştığını, kimi köyden göç ettirilen insanların iş bulamamaları nedeniyle borç sarmalına kapıldıklarını ifade etmektedir. Daha genel bir ifade ile ilçenin tarım ve hayvancılığın belirlenimi altında gelişen ticaret yaşamı, 1990'lı yılların ortasında önemli bir düşüşle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 2002 yılında yapılan hayvan sayımlarına göre ilçede 6555 büyükbaş hayvan yetiştirilirken bu miktar 2011 yılında 4.391'e gerilemiştir. Diğer taraftan 42.030 olan küçükbaş hayvan sayısı ise 2011'de 17.535'e düşmüştür (Tunceli Master Planı, 2012: 23). Bu durum 2010'lu yılların ilk yarısını içerecek şekilde devam etmiştir. İktisadi sönümleme döneminde ticari hayat ilçede yer alan askeri ve sivil bürokrasi/kamu görevlilerinin tüketimi etrafında bir hatta ayakta durmaya çalışmıştır. Bu dönemde tuhafiyeye işi ile uğraşan bir esnaf; askerlerin sayısının artmasıyla birlikte onların ihtiyaçlarını öncelleyen bir ticari tercihe yöneldiğini ifade etmektedir (Görüşmeci E.K., 25/06/2022).

2010'lu yıllar Ovacık mekânında yeni bir dönemdir. 2002 yılında kaldırılan olağanüstü hâl uygulaması Ovacık ile sınırlı olmamak üzere bölgede gündelik hayatın normalleşmesini beraberinde getirince, ilçede ticari yaşamı etkileyen başkaca parametreler hayat bulmaya başlamıştır. Zaman aralıkları değişmekle birlikte bunlardan ilki turizm etkinlikleri, diğeri ise alternatif tarım üretimi neticesinde oluşan ticarileşme eğilimleridir. Bu dönemle birlikte kentte inanç ve doğa turizmi öncülüğünde yeni bir ilgi alanı oluşmuştur.

Munzur Gözeleri'nin¹¹ merkezde olduğu ve dinsel ritüelleri de içeren günü birlik turistik geziler bunlar içinde en önemli ve sürekli paya sahip

¹¹ Munzur Gözeleri sadece dini turistik ziyaretlere ev sahipliği yapmaz. Aynı zamanda su kaynaklarının içme suyu olarak pazara ulaştırılması adına 2004 yılında üretim faaliyetine başlamış olan Munzur Su AŞ'nin ilçenin iktisadi hayatında önemli bir yeri vardır. Bakınız:

olanıdır. Buna göre Alevi (Kızılbaş) inancına mensup bireylerin inanç ritüellerini yerine getirmek adına Munzur Gözeleri'ne yapmış oldukları ve en nihayetinde kutsal yerleri ziyaret şeklinde gerçekleşen süreç beraberinde bir iktisadi aktiviteler bütünü de oluşturmuştur. Bu bağlamda kurban kesimi, ziyaret yerine gidilirken ihtiyaçlarını karşılamak için kent merkezinden alınan ürünler (özellikle Yeşilyazı Caddesi'ndeki yeni iktisadi oluşumlar bu sürecin sonucudur) ve ziyaret bölgesi çevresinde oluşan kafe ve restoranlar Munzur Gözeleri'nin ilk elden ilçenin ekonomisine etkisidir. Dinsel ritüeller gezide etkili olmakla birlikte başka amaçlarla gelen turist sayısı da oldukça fazladır. Üstelik gününbirlik bu turistik ziyaretler zaman içinde birkaç güne evrilmiştir. Bu durum konaklamayı da içerecek yeni bir içeriğe bürünmüştür. Gelişmelerin birbirine eklenmesi kentin iktisadi yaşamında olumlu etkiler bırakmaktadır. İlk önce altı çizilmesi gereken şey ilçe merkezini Tunceli ile bağlayan Ovacık-Tunceli yolu üzerindeki Yeşilyazı Caddesi üzerinde ticari mekânlar hızla gelişmiştir. Bu mekânlar da dışarıdan gelen tüketicilerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan bir mekân örgütlenmesini üretmiştir (Görüşmeci M.Y., 25/06/2022). Bu bağlamda günlük ihtiyaçların tedariki için market, yerel ürünleri satımını yapan dükkânlarla cafe-restoran gibi mekânlar ilçenin bu bölgesinde açılmaya başlamıştır. Fakat bu turizm türünün tek etkisi ilçe merkezindeki caddeyle sınırlı değildir. Munzur suyu boyunca yapılan dinlenme tesisleri (Lew Çem, Masal Bahçem, Anahita) ilçeye olan dinlenme amaçlı doğal turistik gezilerin bir başka türünü temsil etmektedir. Üstelik doğa yürüyüşlerini içeren bu yeni form, ilçedeki turistik faaliyetlerin görünür halleridir (Görüşmeci İ.C.K., 25/06/2022). Bir bütün olarak vurgulamak gerekir ise 2010 sonrasında turizm, mevsimsel olmakla birlikte ilçenin iktisadi yaşamında önemli bir dinamik olmuştur. Nitekim görüşmecilerden birinin Ovacık'ta ticari hayatın bu yeni haline dair sarf etmiş olduğu "*yazın birkaç ay ticaret iyidir*" (Görüşmeci Ü.A., 25/07/2022) görüşü kış mevsimindeki durgunluğu ifade etse dahi diğer taraftan yaz mevsimindeki hareketliliğin ticari yaşamdaki yansımaları içermektedir.

Ovacık iktisadi yapısının esas dinamiği olan tarım ve hayvancılıktaki sönmelenme 2010'dan sonra yerel yönetim ve halkın birlikte müdahalesi ile

Tuna Gürçağ ve Güneş Bayram (2012), Munzur'dan Şirket Yaratmak Munzur AŞ Üzerinden Dersim de Sermaye Birikiminin Dinamikleri, *Praksis*, no. 28, s. 99-119.

yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda Ovacık Belediyesi tarafından 2009’da başlayan tarım alanına dair yerel perspektifli müdahalelerden ilki 2009-14 yıllarında ilçede bakliyat eleme ve paketleme tesisi kurulmasıyla sembolize olmaktadır (<https://www.tunceliovacik.bel.tr/tarim/>). Bu ilk deneyim zaman içinde alternatif bir kırsal örgütlenmeyi de gündeme getirmiştir. Türkiye’de ekolojik yaşam üzerinde ortaya çıkan farkındalığın yanı sıra organik ürünlere ulaşma etrafındaki tartışmalar ve sıkıntılar Ovacık toplumsallığında 2014 yılından itibaren daha belirgin karşılık bulmuştur. Bu dönüşsel izlekler muhalif belediyecilik deneyimleriyle daha görünür olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Ovacık Belediyesi ile özdeşleşen bu deneyimler, sürecin yereldeki örgütlenme-kurumsallaşma ve çıktılarını önemlidir. 2014’te ilçede yaşanan yerel yönetim değişikliğiyle yeni yönetim hedefine kapitalizmin tarıma yapmış olduğu tahribatlarını minimize etmenin ötesine geçip geleneksel tarım yöntemiyle üretim yapıp organik gıda ihtiyacını karşılamayı koymuştur (<https://ovacikdogal.com/page/hakkimizda>). Bu bağlamda soruna müdahale mekanizmalarını oluşturur iken tüketiciler-üreticiler-kooperatif örgütlenmesi etrafında süreci ilerletmeye çabalamışlardır.

2014 yerel seçimlerinde belediye başkanı olan Fatih Mehmet Maçoğlu’nun motive ettiği bu bakış açısı, öncelikle kamuya ait olan kimi arazilerin köylülerin ekimine açılmasıyla başlamış, sonraki yıllarda ise ortaya çıkan ürünün pazarlanması amacıyla bir örgütlülüğe evrilmiştir. Nitekim 2017’de yılında kurulan “Sınırlı Sorumlu Ovacık 94 Mahallesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi” Ovacık kırsalında üretilen ürünleri doğrudan tüketiciye ulaştırmayı hedefleyen bir gayeyi de içinde barındırarak, hem üretim hem de tüketim süreçlerine müdahale etme çabasına bürünmüştür. *“Biz gıdadaki endüstriyel üretim tarzına karşı geleneksel üretimi savunuyoruz ve sisteminin merkezine üretici ile tüketiciyi koyuyoruz. Aracı ve tüccarları aradan çıkarıyoruz, üreticiden tüketiciye ulaştırıyoruz”*(<https://ovacikdogal.com/page/hakkimizda>). Bu çaba ülke genelinde önce politik saiklerden dolayı destek bulmuş, sonra ise zaman içinde pazarda yer edinmeye çalışan bir “markalaşma” sürecini de beraberinde getirmiştir. Ovacık doğal ürünler olarak organize olan bu yapı ulusal çapta 24 satış noktasına sahiptir. Ovacık doğal ürünleri organik ürün pazarlama özelliğinden ötürü talep görmektedir (A.g. site). Bu ürünler arasında, kuşkusuz Ovacık ile bütünleşmiş fasulyenin belirgin etkisinin yanı sıra, Mazgirt’te yetiştirilen nohut ve organik

bal ile kurutulmuş gıda yer almaktadır. Nitekim Tunceli Tarım İl Müdürlüğü tarafından hazırlanan master plana göre Ovacık'ın da içinde aldığı bölgede yıllık 1.350 ton fasulye üretilmekte olup bunun %95'i Ovacık'tan elde edilmektedir (https://tunceli.tarimorman.gov.tr/Lists/KutuMenu/Attachments/6/Tunceli_Master_Planı.pdf, s. 62). Yine ilçeyle sınırlı olmayan tulum peyniri satımı da bu örgütlenmenin içinde kendine yer edinmiştir.

Baklagillerle sınırlı olmayan ürün yetiştiriciliğine yönelme kente dair alternatif bir iktisadi perspektif iddiası da içermektedir. Buna göre TKP'den seçilen –esasen SMF geleneğinden gelen– Belediye Başkanı Maçoğlu, belediye başkanlığı döneminde özellikle kamuya ait kullanılmayan arazileri tarıma açmış, böylece alternatif bir üretim-tüketim ilişkisiyle ülke ve dünya gündemine gelmiştir. Bu politik tutumun organize edilmesi adına faaliyete geçen kooperatif, ülke gündeminde hızla yer edinmiş ve köylülerin –yer yer aktivistlerin de– destek verdiği bir model denemesine dönüşmüştür. Ürünlerin çoğunluğu ulusal düzeyde olmak üzere kimi ülkelere de “pazarlanması” Ovacık ürünlerinin markalaşmasını da beraberinde getirmiştir. Üretim-pazarlama-tüketim süreçlerinin ortaya çıkardığı ve çoğunlukla üretici ve tüketiciyi memnun etmeyen deneyimlere kooperatif üzerinden müdahaleyi amaçlayan bu alternatif model denemesi köylüye ve Ovacık'a yeniden tarım merkezli ticarileşmeyi canlı kılmak için bir alan açmıştır. Özellikle yerel yönetim deneyimi ile ortaya çıkan bu deneme, kooperatif merkezli kimi iyi niyetli çabalara rağmen eski gündemini koruyamamaktadır. Vurgulamak gerekir ki güvenilir gıdaya ulaşma arzusunun tetiklediği ilişki beraberinde talebi üretmektedir. Bu bağlamda Ovacık'ta üretilen ürünler ile talep arasındaki makas her geçen gün açılmaktadır. Kooperatif tüketicieye ulaştırmayı hedeflediği ürünlerin Ovacık'ta yetiştirildiğini ifade etse de bu amaç zaman içinde aşınmıştır. Nitekim kooperatif sayfasında bu gaye şu şekilde dile gelmektedir. “*Kooperatif olarak yalnızca kendi bölgemizdeki üreticilerin ürünlerini, yerinde denetimlerini yaparak alıyoruz. Bu durum da bazı kötü deneyimleri ortaya çıkarmaktadır*” (<https://ovacikdogal.com/page/hakkimizda>). Fakat aynı sayfada satımı yapılan ürünlerin bazılarının Ovacık'ta yetiştirme şartları olmadığı, ötesinde ise benzer perspektiflere sahip kooperatiflerle dayanışma amacıyla onların ürünlerinin de satıldığı ifade edilmektedir. Fakat bu esnek alan bunun ötesinde sorunlar da içermektedir. Bu bağlamda en sık şikâyet konusu olan şey; Ovacık'ta yetiştirilmeyen ürünlerin

Ovacık ürünü olarak piyasaya sunulduğu iddiasıdır (<https://www.sikayetvar.com/ovacikdogalcom/ovacik-sozde-dogal-urunler-ankara>).

Buraya kadar esas olarak tarım ve hayvancılığın Ovacık ticari hayatındaki rolünü merkeze alarak Ovacık'taki ticari hayat, aktörler ve tarihsel önemli uğraklar bağlamında ilçenin kendi üretmiş olduğu ürünlerin ilçe dışına akış süreçleri ve bu süreçlerin açmazları dile getirildi. Bütün bu ilişki süreçlerinde odaklanmaya çalıştığımız şey ilçede özellikle tarım ve hayvancılığa dayalı ticaret hayatının gelişmesi veyahut akamete uğraması durumlarında bu süreçten etkilenen ticari aktör-köylü ilişkisidir. İlaveten yeri geldikçe tarımsal ve hayvansal üretim süreçlerinde köylülerin artığına el koymanın köylü yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri vurgulanmaya çalışılmıştır. Ticari hayat kuşkusuz ki tarım ve hayvancılığın çıktıklarıyla sınırlı değildir. 1940'lı yıllarda şeker, gaz yağı ve tekstil ürünleri etrafında örgütlenen bakkalcılık faaliyetleri, 1960'lı yıllarda meyve ve sebzenin ötesinde gittikçe bakkalcılıktan işkollarına açılan bir ilişkiyi içermiştir. 1990'lı yılları da içine alan evrede ise hem ilçedeki ticari mekânlar büyümüş hem işbölümü daha belirgin bir rol oynamış hem de kırsalın ilçe merkezine akışları da belirginleşmiştir. Bir hatırlatma bağlamında, Barasorlu esnaflardan, Hozat üzerinden Elâzığ pazarına olan akışlara, oradan yerel esnafların sermaye birikim süreçlerinde kırsalın artık değerini ulusal pazara eklemeye çabalarına kadar pek çok deneyim ticari hayatın önemli alt başlıklarıdır. Diğer taraftan son yıllarda dayanışma örüntülerini merkeze alan kooperatif deneyiminin de bu iyi niyetli çabasında başarısız kaldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akekmeççi, Tuba & Pervan, Muazzez (2010), “Doğu Sorunu” *Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Antranik (2012), *Dersim, Seyahatname*, çev. Payline Tomasyon, İstanbul: Aras.

Berktaş, Halil (1983), *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak.

Çakmak, Yalçın (2017), “Mitik Bir Yurt” Olarak Horasan’dan Dersim’e Şeyh/Şih Hasan Aşiretleri” (91-130), *Aktör, Müttefik, Şakî: Kürt Aşiretleri*, ed. Tuncay Şur, Yalçın Çakmak, İstanbul: İletişim.

Çalışlar, İzzeddin, (2010), (yay. haz.), *Dersim Raporu*, İstanbul: İletişim.

Demirci, Hüseyin Aliyar & Aybudak, Utku (2022), “Ayanlar, Ticari Tarım ve Sermaye Birikim İmkânları”, s. 709-730), *SBF Dergisi*, C. 77.

Ovacık'ta Tarım ve Hayvancılığın Belirlenimi Altında Ticari Yaşamın Dönüşümü

- Demirdögen, Ahmet (2020), *Dersim'de Bir Köy Kozluca*, Ankara: Kalan.
- Dinler, Zeynel (2014), *Bölgesel İktisat*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Ekici, Ali (2017), *Zeranığ/Yeşilyazı. Tarihi ve Aileler*, İstanbul: WES.
- Kanbolat, Yahya (1963), *Türkiye Ziraatında Bünye Değişikliği*, AÜ SBF.
- Koçak, Zülfiye (2023), "16. Yüzyılda Ovacık: İdari Yapı, Yerleşim, Nüfus ve Ekonomi" s. 141-181, *Ovacık*, ed. Z. Hepkon, Ş.L. Yılmaz, Ş. Aslan Ankara: Ütopya.
- Sağlam, M. Ali (2018), "Güvenlik ve Ticaretin Belirleyici Etkisi Altında Dersim'de 'Çerçilik' Deneyimleri" (35-57)" *Kebikeç/45*.
- Sağlam, M. Ali (2018), "Geç Dönem Osmanlısında Güvenlik Kenti Üretmek: Hozat Örneği (336-370)", *Hozat*, ed. Şükrü Aslan, Zeliha Hepkon, Ankara, Ütopya.
- Tökin, İsmail Hüsrev (1990), *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim.
- Tuna, Gürçağ ve Güneş, Bayram (2012), "Munzur'dan Şirket Yaratmak Munzur AŞ Üzerinden Dersim de Sermaye Birikiminin Dinamikleri," *Praksis*, no. 28, s. 99-119.
- Tunceli İl Yıllığı (1967).
- Ünal, Mehmet Ali (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara: TTK.
- Yapıcı, Süleyman (2013), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli: Tunceli Üniversitesi.
- Yıldırım, Mehmet (2013), "Dersim'in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme" (41-70), *Dört Dağa Sığmayan Kent Dersim Üzerine Ekonomik-Politik Yazılar*, ed. Ş. Gürçağ Tuna & Gözde Orhan, İstanbul: Patika.

İnternet

- <https://ovacikdogal.com/page/hakkimizda>
- https://tunceli.tarimorman.gov.tr/Lists/KutuMenu/Attachments/6/Tunceli_Master_Plani.pdf
- <https://www.munzursu.com/bayilerimiz.php>
- <https://www.sikayetvar.com/ovacikdogalcom/ovacik-sozde-dogal-urunler-ankara>
- <https://www.tunceliovacik.bel.tr/tarim/>

Görüşmeciler

- C.S. 1948 – Erkek
- E.K. 1960 – Erkek.
- F.K. 1962 – Erkek.
- İ.C.K. 1978 – Erkek.
- M.Y. 1970 – Erkek
- S.B. 1935 – Erkek
- S.S. 1937 – Erkek
- Ü.A. 1962 – Erkek